

Predodžbe o Nijemcima u hrvatskim udžbenicima povijesti od 1945. do 1975. godine

Sažetak

Pri konstituiranju imaginarija naroda Jugoslavije, predodžbe o Nijemcima odigrale su ključnu ulogu. Njihovim pomnim oblikovanjem u sadržaju udžbenika povijesti za više razrede osnovne škole od 1945. do 1975. godine, oblikovale su se mentalne slike, vrijednosni sudovi, a dijelom i identitet Jugoslavena. Ukazivanjem na auto- i heteropredodžbe zastupljene u udžbenicima i povijesnim čitankama, te njihovom analizom, prikazuje se način percipiranja *Drugih* naroda, ali i slike o *Sebi* u Jugoslaviji. Analizom pojavnosti njemačkog naroda kao povijesnog aktera u narativu udžbenika određenog vremenskog perioda, zaključuje se o raznovrsnosti predodžbi, stereotipa i mentalnih slika. Kako su učenici ciljana čitateljska skupina udžbenika, prepoznaju se elementi tekstova koji su imali ulogu u oblikovanju stavova učenika. Pritomse autori često koriste predodžbama o Nijemcima kao ishodišnom točkom u postavljanju vrijednosnih stavova. Utjecaj kojeg su navedene predodžbe imale na učenike potencijalno je dugotrajan, te se temeljem njih gradilo stavove cijelih generacija. Ti stavovi oblikovani su predodžbama o Nijemcima iz nastavnog sadržaja udžbenika, ali i vlastitim iskustvom, pri čemu se zamjećuje postupna promjena u načinu prikazivanja njemačkog naroda. Kako se u Jugoslaviji razvoj osobnog identiteta često odvijao na temelju kontrastivnog odnosa u pogledu na njemački narod, ističe se potreba za izdavanjem određenih atribucija koje su poslužile kao temelj izgradnje jugoslavenskog imaginarija. Analizom sadržaja udžbenika povijesti ustanovljen je dominantno negativan stav prema Nijemcima, koji

se popraćen pripadajućim atribucijama prenosio u periodu od 1945. do 1965. godine. Sredinom šezdesetih godina u Jugoslaviji dolazi do promjene načina atribuiranja u oblikovanju predodžbi o Nijemcima, te se time polagano odmiče od rigidnih vrijednosnih sudova iz ranijih godina. Tako se postupno mijenjaju predodžbe o Nijemcima u nastavnom sadržaju udžbenika povijesti i temeljem toga se zastupljeni vrijednosni sudovi zadanog vremenskog perioda redefinišu i reevaluiraju. Taj proces dovodi do trajne promjene stava Jugoslavena u odnosu prema Nijemcima.

Ključne riječi:

Jugoslavija, Nijemci, predodžbe, udžbenici povijesti

1. Uvod

Važnost nastave povijesti može se prepoznati u tome što „pomaže učenicima u razumijevanju vlastitih kulturnih i nacionalnih korijena te u njegovanju nacionalnog identiteta. Spoznaje o drugim narodima i razumijevanje njihovih kultura pripremaju učenike za „život u multietničkom i multikulturalnome društvu“. ¹ Ona nudi cjeloviti pregled razvoja ljudskog društva na temelju izvora stoga su važni udžbenici iz kojih učenici uče. Sadržaj često nije jednodimenzionalan, a jedna od glavnih zadaća mu je razviti kritičko razmišljanje kod učenika. Dakle, pitanja na koja se ovim radom nastoji odgovoriti postavljena su u kontekstu predodžbi o Nijemcima koje se mogu pronaći u sadržaju udžbenika od 1945. do 1975. godine. Izdvajanjem specifičnih predodžbi o Nijemcima i njihovom analizom, zaključit će se o funkciji predodžbi u nastavi povijesti i njihovom utjecaju na oblikovanje stavova učenika. Također će se nastojati odgovoriti na pitanje kako su te predodžbe oblikovane i što se njihovim oblikovanjem namjeravalo postići kod učenika.

Važnost ovog istraživanja apokazuje činjenica da su u razdoblju između 1945. i 1975. oblikovane mnoge nacionalne predodžbe koje postoje do danas. One često oblikuju načine na koje pristupamo jedni drugima i na koje drugi pristupaju nama. Razumijevanje procesa oblikovanja auto- i heteropredodžbi važno je za prepoznavanje i kritičku analizu predrasuda i stereotipa što omogućuje postizanje dijaloga, i u konačnici, održavanje mira.

Imagemi su osnovni elementi u izgradnji predodžbi. Drugim riječima, oni su dubinske strukture koje istom fenomenu odnosno etnonacionalnoj zajednici pridružuju često i oprečne vrijednosti. Stoga se u etnokarakterologijama Nijemaca mogu utvrditi oprečne atribucije kao npr. "Nijemac-barbar" i "Nijemac-pjesnik".

2. Teorijski okvir i metodološki postupci

Predodžbe koje karakteriziraju *Drugog* (heteropredodžbe) i predodžbe koje karakteriziraju nečiji vlastiti identitet (samo- ili autopredodžbe) važne su za shvaćanje odabira i prikaza sadržaja u udžbenicima povijesti. One se tvore na više razina koje

su u direktnom međusobnom odnosu. Prva razina je tekstualna i obuhvaća različite tekstualne trope. Oni su vrijednosno kodirani i uvelike utječu na usvajanje sadržaja udžbenika. Druga razina je intertekstualna i obuhvaća predodžbe koje se prenose iz jednog tekstualnog medija u drugi medij odnosno iz jednog udžbenika u drugi udžbenik. Na toj razini se vrlo dobro može razlučiti koje predodžbe autor pojedinog udžbenika smatra relevantnima za prijenos određenog tipa znanja odnosno sustava vrijednosti.

Prvi primjer upućuje na opis Nijemaca u kontekstu njihovog ratničkog društva, koje se kao *barbarsko* opisuje još u rimskoj historiografiji (Tacit), a ta se terminologija koristi sve do moderne i suvremene povijesti. Drugi primjer odnosi se na karakterizaciju mnogih znamenitih ličnosti u njemačkoj povijesti, kao što je, primjerice, Johann Wolfgang von Goethe. Ova kategorizacija smješta predodžbu o *Drugom* u domenu kulture, što upućuje napredno intelektualno društvo, dakle visoki stupanj civilizacijskog razvoja. Treba se imati na umu da predodžbe ne posreduju objektivno znanje o prirodi nekog kolektiva, već su u pitanju konstrukti koji odražavaju specifičan odnos između promatrača i promatranog. Analizom udžbenika nastave povijesti u Hrvatskoj u periodu od 1945. do 1975. istražiti će se kontinuiteti i promjene predodžbi o Nijemcima u navedenom periodu. Analiza će se provesti pomoću metodoloških postupaka imagologije koja se fokusira na analizu *toposa*, njihovih *vrijednosnih atribucija* te, naposljetku, cjelovitog *imaginarija* u zacrtanom vremenskom periodu.² Unutar jugoslavenskog vrijednosnog sustava oblikovali su se kriteriji za procjenjivanje atribucija Nijemaca, na temelju kojih su se stvarale predodžbe i stereotipi. Shvaćanje prirode samog vrednovanja važno je za utvrđivanje realnih vrijednosti kao što su objektivno i subjektivno, dok se istovremeno u obzir uzimaju vrijednosni principi odnosno kriteriji njihova oblikovanja. Principi determiniraju način na koji se procjenjuju pojave u svijetu, kao što su *ideologije*, *društveni odnosi* i *tvorevine*.

2.1. Imagemi o Nijemcima

Etnokarakterološki konstrukti osnova su jugoslavenske reprezentacije *Drugog*, koji ujedno služe kreiranju predodžbi o *Drugom* i o vremenu u kojem nastaju. Mora se uzeti u obzir kako se reprezentacija jugoslavenskog identiteta temelji na elementima kao što su *socijalizam*, *radničko samoupravljanje* i *oslobađanje*, dok su pri opisivanju Nijemaca zastupljeni oprečni pojmovi kao što su *fašizam*, *krupan kapital* i *osvajanje*. Također je važno ukazati na utjecaj sovjetskog svjetonazora koji se prenosio zahvaljujući prevođenju sovjetskih udžbenika. Kulturni transfer između Jugoslavije i Sovjetskog saveza važan je za razumijevanje jugoslavenske predodžbe o socijalizmu i zajedno s prvim jugoslavenskim idejama tvori polazišnu točku za stvaranje hibridnog kulturnog obrasca.³ Taj obrazac održao se sve do rezolucije Informbiroa, kada se uslijed raskola sa Sovjetskim savezom ubrzano razvijao vlastiti jugoslavenski obrazac vrednovanja. Konstrukti o Nijemcima poslužili su kao distinktivne kategorije u određivanju odnosa prema *Drugom* u Jugoslaviji, ali su u isto vrijeme diktirali i odnos prema vlastitom identitetu i ideologiji.

Udžbenici za peti razred osnovne škole značajni su jer se koriste kao nastavno sredstvo na prvoj godini učenja povijesti. Drugim riječima, služe za stvaranje prvih utisaka koje će učenici nositi u daljnje obrazovanje. U tom se periodu razvijaju asocijacije na društvene atribucije koje dovode do stvaranja stereotipa. Jedan takav stereotip je predodžba svih Nijemaca kao *barbara*, što je ujedno i prva informacija o njemačkom etnosu zastupljena u udžbenicima povijesti. Ta informacija povezana je s nastavnim sadržajima u kojima se obrađuju seobe naroda i gotovo je uvijek zastupljena u cjelinama kao što su: "Propast Rimskog carstva" i "Augustovi ratovi", gdje se

njemački etnos prvi puta spominje pod imenom Germani. U nastavnim sadržajima u kojima se obrađuje povijest antike i srednjeg vijeka zadržava se germansko ime kojemu se pridodaju atribucije dodijeljene Germanima u rimsko doba. Germane se prepoznaje kao zaseban etnos sastavljen od mnogo plemena, no za sva plemena vrijede iste atribucije koje se ponavljaju u svim nastavnim sadržajima. Opisuje ih se kao *nasilnike*, *ratnike*, *pljačkaše* i *otimače*, a sve se te atribucije mogu podvrgnuti pod zajednički nazivnik "barbar". Germansko ratničko društvo i njegovi običaji su ishodišna točka mnogih citata koji prezentiraju ambivalentnu sliku o Germanima. Kao primjer može se navesti: „U pograničnim oblastima uz Rajnu i Dunav počeli su se Germani ujedinjavati u velike ratničke saveze. Na donjem Dunavu pojavili su se Goti, na Rajni Franci i Sasi.”⁴ Iz ovog citata jasno je kako se pod pojmom Germani podrazumijevaju različite germanske etničke skupine kojima su pripisane iste atribucije. Tako se u većini nastavnog sadržaja germansko društvo opisuje kao *nazadno* i *agresivno*, dok se u drugom kontekstu to isto ratničko društvo hvali. Takva podvojenost u reprezentaciji Germana može se interpretirati kao ideološka prilagodba sadržaja, gdje se germanska ratobornost osuđuje u kontekstu pljačkanja i nasilnosti prema svim susjedima, dok se u doba borbi između Germana i Rimskog Carstvaveliča njihova ratobornost i otpor. Evo i primjera: "Usporedno sa slabljenjem moći Rimske imperije sve su češći bili napadi Germana, Gala, Huna i susjednih ratobornih barbarskih plemena, koja su napadala ne samo na granice carstva, nego su i prodirala duboko u unutrašnjost imperije.”⁵ *Ratobornost* se može prepoznati kao glavni atribut Germana. Navedena karakterizacija stvara sliku o Germanima kao nezasićenim pljačkašima, dok se na primjeru revolta Germana protiv Rima njihova ratobornost hvali kao odlika koja im je omogućila pobjedu nad robovlasničkim društvom. Rimsko društvo je u udžbenicima povijesti prikazano kao apsolutističko i robovlasničko, što je u izravnom sukobu sa slobodom naroda i sličnim socijalističkim načelima, te je svaki otpor ili oružani ustanak protiv takvih tvorevina uvijek slavljen. Ovdje se spominje i pojam *revolucije*, koji se koristi kao jasan pokazatelj vlastitih društvenih vrijednosti. Na primjeru citata, "Rimska država i robovlasničko društvo propalo je pod zajedničkim udarcima barbarskih naroda i pod udarcima revolucije"⁶, jasno je da se revolucija percipira kao prirodan proces i protuteža rimskom robovlasničkom društvu, što se u sklopu jugoslavenskog imaginarija izuzetno pozitivno ocjenjuje.

U prikazu rimskih osvajanja germanskih teritorija, Germane se opisuje kao *potlačene*, *neslobodne* i *izrabljivane*. Negativne atribucije koje su nekad bile pripisivane germanskom etnosu i dalje su sadržane u imaginariju o Germanima, no u kontekstu borbe protiv rimskog okupatora i agresora te iste atribucije pozitivno se tumače. Pokoravanjem Germana, Rim je dobio robove, vojnike i porezne obveznike o čemu svjedoči sljedeći citat: "Car je Trajan izgradio i granice prema Germaniji, od Rajne sve do Dunava, s grabama, nasipima, zidovima i utverdama, da bi spriječio provale barbara sa sjevera. Tu utvrđenu granicu dao je na čuvanje naseljenim graničarima Galima i Germanima. Oni dobiše zemlju za obrađivanje, ali su jednu desetinu od prihoda, stoke i voća morali davati državi.”⁷ Iako podređeni Rimu, germanski ratnici opisivani su na jednak način, tj. ne mijenja se prikaz njihovog društva kao *ratničkog* i *agresivnog*. Štoviše, ratničke sposobnosti germanskih vojnika se veličaju i u sastavu rimske vojske. U tom smislu vrijedi navesti primjer opisa prodiranja u rimski teritorij: „Najzad je u Galiji bio pobijeđen od rimske vojske, u kojoj su služili germanski narodi. Zapovjednici bili su gotovo sami Germani.”⁸ Iz tog citata može se uvidjeti kako se u *obrani* protiv novog vala barbara Germani slave kao vojnici u službi obrane *tuđinske* države.

U poglavljima udžbenika posvećenima Francusko-pruskom ratu i padu Francuskog Carstva navodi se: „Francuska vlada nije nikako željela, da se na istočnoj

granici Francuske pojavi tako agresivan i opasan susjed, kao što bi bila Njemačka.⁹ Iz ovih citata može se zaključiti da se atribucije kao što su *agresivan* i *opasan susjed* pripisuju Nijemcima od samog početka njihovog spominjanja u nastavnom sadržaju. Pomoću navedenih imagera postupno se oblikuje sintagma *civilizirani barbari*. Iako je atribucija *barbar* proširena oprečnim pojmom *civilizirani*, zadržava se ideja o Nijemcima kao generalno *nazadnom narodu*. Citat preuzet iz francuskih novina, koji se navodi u udžbenicima, ukazuje na stvaranje poveznice između pojma *barbar* i *civilizirani barbar*, te glasi: „Nijemci su barbari, i hvale se time. Oni se ponose, što su se vratili 15 stoljeća unatrag i ponovno postali Germani iz vremena divljaštva.“¹⁰ Ovdje se jasno može prepoznati potreba autora da putem asocijacija iz prethodnog gradiva potakne proces izjednačavanja pojmova *barbar* i *civilizirani barbar*, odnosno da se moderno njemačko društvo prikaže na jednak način i s jednakim aksiološkim predznakom kao i germanski narodi u doba Rimskog Carstva. Budući da se ove etnokarakteristike prikazuju inherentnima Nijemcima, javlja se potreba za distinkcijom poznatih ličnosti i njihovim izdvajanjem iz njemačkoga imaginarija. Tako se poznate ličnosti kao što su veliki umjetnici, znanstvenici i političari odvojeno prepoznaju i kategoriziraju. S jedne strane Nijemci su visoko kulturni narod, koji je zaslužan za mnoga umjetnička djela, dok se s druge strane on ponaša necivilizirano, jer tijekom rata uništava tuđe umjetnine. Na temelju ovog primjera može se zaključiti da je imagerom o Nijemcima kao civiliziranim barbarima samo produžetak izvorne predodžbe o njemačkom narodu. Ovakva predodžba o Nijemcima zadržava se udžbenicima u cijelom periodu između 1945. i 1965. godine kada dolazi do zaokreta u količini zastupljenog sadržaja o Nijemcima zbog promjena autopredodžbi u okviru jugoslavenskoga imaginarija.

Fašizam i njegove tekovine suprotstavljene su socijalističkim, pri čemu se propast fašizma i uspostava socijalizma prikazuju kao prirodne pojave u ljudskoj borbi za napredak. Društvene razlike se vrlo precizno definiraju u svim izdanjima udžbenika, tijekom čitavog analiziranog perioda. Nastojalo se i uspostaviti kontrast između njemačke i jugoslavenske etnokarakterologije, o čemu zorno svjedoči sljedeći navod: „S porobljenim narodima Hitler nije postupao jednako. Nešto je bolji bio njegov odnos prema skandinavskim i baltičkim narodima, koje je smatrao najbliže Nijemcima, nego na primjer, prema Slavenima, koje je smatrao robovima.“¹¹ Takav prikaz odnosa Nijemaca prema Slavenima uvelike pogoduje razvijanju predodžbe o Nijemcima kao neprijateljima. Nijemci se kontinuirano prikazuju kao neprijatelji svih naroda koji ih okružuju. Stoga se i političke ličnosti poput Fridrika II. opisuju prema atribucijskoj matrici karakterističnoj za prikaz neprijatelja.

Ideološki elementi komparacije se ne mijenjaju, ali postupno sve manje utječu na sadržaj heteropredodžbe o Nijemcima. Tako se više ne proglašava sve Nijemce fašistima, već se jednoznačnim karakterizacijama poput: „Nacisti su njemački fašisti, a financira ih buržoazija“¹², nastoje ublažiti generalizacije o Nijemcima koje su bile prisutne u udžbenicima iz ranijih razdoblja. Osim toga, navedeni citat pokazuje da se nastojalo opisati ustroj njemačkog društva, ali i istaknuti njegovu ideološku razliku u odnosu na jugoslavensko. Izdvajanjem određene grupacije, kao što su bili nacisti, pojavljuje se mogućnost promjene u oblikovanju heteropredodžbi o cjelokupnom njemačkom etnostu, te se omogućava skidanje kolektivne odgovornost s njemačkog naroda. Na taj se način zaobilazi generalizacija svih Nijemaca kao fašista, te se dio etnosa izdvaja i njemu se pripisuju nove atribucije.

U kasnijim udžbenicima nailazi se na sve više pozitivnih atribucija pridavanih njemačkom društvu, posebice onim njegovim elementima koji su bili zastupljeni u vlastitom, jugoslavenskom društvu. Imagerom o njemačkoj revoluciji postaje sve zastupljeniji u sadržaju udžbenika i pridijevaju mu se pozitivne karakteristike. To se

najbolje može uočiti u prikazima znamenitih ličnosti iz vremena revolucija, kao što je Roza Luxemburg. Ukazuje se na njezinu pripadnost socijalističkom pokretu i njezino društveno djelovanje, te se na temelju toga ona pozitivno ocjenjuje. S druge strane, ona se prikazuje i negativno, tako što se kritiziraju njene odluke i određeni postupci, koji nisu odgovarali ideološkim normama postavljenima od strane socijalističkog društva u borbi protiv represije i reakcionarne vlade. Na početku citata kaže se da je Roza Luxemburg: „ (...) bila (...) vrlo nadarena i stvari proletarijata duboko odana“, dok se u nastavku navodi: “Roza Luxemburg, revnosna pristašica ideje masovnog političkog štrajka, učinila je u tom pitanju niz oportunističkih pogrešaka. Ona nije shvaćala, da se treba boriti, da masovni politički štrajk preraste u naoružani ustanak, koji je najviši oblik proleterske borbe za vlast.”¹³ Na taj se način uspostavlja razlika između pozitivno vrednovanih osobnih uvjerenja Roze Luxemburg i njezina negativno vrednovanog političkog djelovanja koje je prikazano kao *nedostatno i puno pogrešaka*. Takav princip primjenjuje se i u prikazima drugih znamenitih ličnosti, ali i čitavog njemačkog društva. Zbog pomanjkanja sličnosti u povijesnom razvoju jugoslavenskog i njemačkog naroda, među njima se počinje povlačiti jasna razlika, posebno u razdoblju kasnog 19. i prve polovice 20. stoljeća. U tom se periodu razlike u socioekonomskom poretku dvaju naroda naglašavaju i kontekstualiziraju kako bi se dodatno osnažio jugoslavenski sustav vrijednosti i autopredodžbi.

2.2. Analitički model

2.2.1. Aksiološka obilježja predodžbi o Nijemcima

U ovome potpoglavlju analizirat će se vrijednosna obilježja predodžbi o Jugoslaviji i Njemačkoj u udžbenicima povijesti na temelju prikaza društvenih fenomena kao što su *politika, ekonomija i moral*. Izdvojit će se pozitivno i negativno ocijenjene atribucije pripisane tim domenama koje daju uvid u vrijednosni sustav jugoslavenskog društva. Na temelju tog vrijednosnog sustava donose se konkretniji vrijednosni sudovi. Relevantne aksiološke postavke kao što su objektivnost, subjektivnost i *principi* važne su za shvaćanje vrednovanja pojedinih imagema u udžbenicima.

Jugoslavenske autopredodžbe oblikovane su pomoću imagogenativnih elemenata koji su aksiološki obojeni, a na kojima inzistira vlast. Elementi kao što su „izmišljene tradicije“, revolucija i klasna borba osnova su pozitivnog vrednovanja u sklopu jugoslavenskog imaginarija, a neposredno utječu i na stvaranje heteropredodžbi o Nijemcima. Ako se uzme u obzir da se povijest u poslijeratnoj Jugoslaviji promatrala kao povijest sukoba i borbi, pri čemu se često ponavljaju pojmovi *borba, ustanak, ratovi, revolucija, pobuna* i *napad*, jasno je kako se u pogledu Nijemaca mogao izgrađivati sustav negativnih predodžbi.¹⁴ Nasuprot tome, u sklopu jugoslavenskih autopredodžbi, osnovni imagogenativni element bio je Narodno-oslobodilački pokret kao nastavljajući vjekovnih težnji naših naroda za slobodom i vlastitom državom.¹⁵

Njemački nacionalni kolektivitet se tijekom vremena predstavljalo na mnogo različitih načina. Koristeći se principom kontrasta u odnosu na jugoslavenski narod, dodatno su se naglašavale negativne aksiološke atribucije i učvršćivala jednodimenzionalna slika o Nijemcima. Ta slika je pretežito pejorativno prikazivana tako da se u sadržaju udžbenika do šezdesetihne može pronaći niti jedna pozitivna atribucija koja bi se pripisala njemačkom narodu u cjelini. Doduše, prepoznaje se uloga njemačkog naroda u povijesnom razvoju svijeta, koja je vrednovana kao iznimno značajna, što se uzimalo u obzir pri vrednovanju nastanka i djelovanja njemačkog naroda. Analizom heteropredodžbi o Nijemcima u Jugoslaviji, mogu se uvidjeti stereotipi koji se učestalo koriste pri opisivanju i izgradnji slike o Nijemcima.

Često se spominje kako su Nijemci za sebe smatrali da su *izabrani narod*, nadmoćan nad svim slavenskim narodima. U udžbeniku autorice Olge Salzer pod nazivom *Prošlost i sadašnjost 2* stoji slijedeći navod: "Škola i štampa provodile su trajnu propagandu o nadmoćnosti svega što je njemačko i uče da su Nijemci tobože 'izabrani narod', koji je pozvan da vlada svijetom, a svi ostali narodi, - a naročito slavenski, - da bi trebalo da budu podložni 'višoj' njemačkoj rasi. Škola, novine, filozofija i literatura propovijedale su grubo nasilje."¹⁶ Na temelju toga može se zaključiti kako je prema Nijemcima oblikovan iznimno negativan aksiološki stav koji je sumiran u imagemu o Nijemcima kao narodu koji je "(...) predestiniran za zlo."¹⁷ Autor A. V. Jefimov u svom udžbeniku *Povijest novoga vijeka - od francuske revolucije do Pariške komune 1798.-1870.* Austrijance identificira s njemačkim narodom tvrdeći da su: "(...) ugnjetavali slavenske seljake (...)"¹⁸. Također se ističe i autopredodžba Austrijanaca, koja se interpretira slično navodu o Nijemcima kao "izabranom narodu". Za Austrijance se tvrdi da su "pozvani da podvlaste i pokore" što se naposljetku pretvara u generalizaciju koja se proteže na čitav njemački narod. Atribucije pripisane njemačkim vladarima proširuju se na čitav njemački narod. Tako se, primjerice, u udžbeniku *Povijest novoga vijeka 1870-1918.* cara Vilhelma I. prikazuje kao "čovjeka ograničene pameti", a slične se negativne osobine pridijevaju I njemačkom narodu u doba njegove vladavine. Njemački narod se opisuje kao izuzetno *birokratski, dresiran, poslušan i nemilosrdan* u provedbi svojih zamisli. Otto von Bismarck se u sklopu sadržaja koji obrađuje njemački *Kulturkampf* opisuje kao Nijemac koji: „(...) je bio spreman da vodi nepoštenu borbu protiv svih neprijatelja Pruske u njemačkom carstvu."¹⁹ Ovdje se ciljano negativno vrednuje i kritizira reakcionarnost Bismarcka i njegove vlade u kontekstu borbe protiv revolucionarnih sila u Njemačkoj, konkretno protiv socijalista i crkvenih struktura. U sadržaju udžbenika naglašeno je kako se Bismarckova politika ne bi mogla održati bez istomisleće vlasti. Vlast se nadalje vrednuje kao ogledalo naroda i društveno-političkih procesa, pri čemu se jednodimenzionalno rezonira kako takva vlast ne bi uopće postojala da nema narodnu podlogu. Ovakve karakteristike se isprva ocjenjuju negativno i upravo iz njih proizlazi mogućnost negativnog vrednovanja povijesnog djelovanja njemačkog naroda kao kolektivnog aktera.

Pri vrednovanju pojava unutar njemačkog društva autori se u udžbeničkim narativima često koriste kontrastom između njemačke naprednosti (znanost i kultura) te prethodno spomenutih negativno vrednovanih etničkih karakteristika Nijemaca koje se predstavljaju kao inherentna atribucija svih pripadnika njemačkog naroda. Rijetke pozitivne atribucije na taj su način konstantno propitivane, a često su prikazivane I kao njemačke mane. Napredak u znanosti i kulturi često se interpretirao kao još jedno sredstvo kojim su Nijemci htjeli širiti svoj utjecaj nad drugim narodima, dakle, pridavane su mu negativne atribucije. U tu svrhu koriste se stereotipni, aksiološki obojeni iskazi i retoričko-stilistički postupci i figure, koji aktivno modificiraju jugoslavenske heteropredodžbe o Nijemcima.

Nakon 1960-ih godina počinju se pozitivno ocjenjivati specifični trenutci ili ličnosti iz povijesti njemačkog naroda s kojima se moglo postići ideološko poistovjećivanje ili ih se moglo reinterpretirati. Tako se od izuzetno negativne generalizacije o Nijemcima kao "fašističkom narodu" odvaja sloj koji je sudjelovao u njemačkim revolucijama. Ličnosti kao što su Roza Luxemburg, Karl Liebknecht, Klara Zetkin, August Bebel i naposljetku Karl Marx i Friedrich Engels izdvajaju se iz njemačkih heteropredodžbi i vrednuju (atribuiraju) kao *revnosni, neustrašivi, daroviti, talentirani, nadareni* i neumorni. Sve navedene atribucije gotovo uvijek se zaključuju navodom kako su ovi pojedinci bili: "(...) duboko odani stvari radničke klase."²⁰ što se pozitivno vrednuje u kontekstu djelovanja naroda kao kolektivnog povijesnog

aktera I to kako u jugoslavenskom, tako i u njemačkom slučaju. Čak se i Otto von Bismarck, kojeg se do šezdesetih godina strogo negativno vrednovalo, sada predstavlja kao borac protiv vanjskih i unutrašnjih neprijatelja Njemačke. Pritome se ističe zajednička povijesna sudbina obaju naroda, što ukazuje na evidentan pomak u oblikovanju auto- i heteropredodžbi u jugoslavenskim udžbenicima povijesti. Pojavljuju se pozitivne atribucije Nijemaca koji se opisuju kao *organizirani, produktivni i ozbiljni*. Ovakvo redefiniranje opće prihvaćenih atribucija čitavog njemačkog naroda vodilo je ka popuštanju u hladnom i neprijateljskom odnosu prema Nijemcima. Već je pred kraj šezdesetih godina u sadržaju udžbenika jasno vidljivo da se Nijemce više ne generalizira kao fašiste i da se sve lakše i češće nalaze poveznice između njemačkog i jugoslavenskog naroda, što se očitivalo i u suvremenom ekonomsko-političkom kontekstu gdje dolazi do intenzivnije njemačko-jugoslavenske suradnje.

2.2.2. Odnos auto- i heteropredodžbi u udžbenicima povijesti od 1945. do 1975. godine

U poslijeratnim godinama u Jugoslaviji je prevladavala autopredodžba žrtve i samoveličanja, a povijest naroda se prikazivala kao povijest patnje. Djelovanje Nijemaca kao povijesnih aktera predstavlja se kao dijametralna suprotnost pozitivnom povijesnom djelovanju. Ujedno, heteropredodžbe o *mukama* koje su uzrokovali Nijemci, doprinijele su stvaranju autopredodžbe o unitarnom narodu Jugoslavije. Referirajući se na njemački odnos prema Slavenima tijekom svih prikazanih povijesnih razdoblja, u udžbeniku *Povijest srednjega vijeka*, autor Evgenij Aleksejevič Kosminski navodi kako su Nijemci: "(...) najbolje zemlje oduzimali Slavenima, a njih tjerali na loše i neprikladne."²¹ Sličan je prikaz odnosa Nijemaca prema Slavenima u kasnijem povijesnom periodu, što se može zaključiti iz navoda u udžbeniku *Prošlost i sadašnjost 3* koji su napisali Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj: "Osobito je Slavenima, kao ljudima 'niže vrste', dosuđeno bilo ropstvo i istrebljenje."²² Prvi navod odnosi se na srednji vijek i odnos između Nijemaca i Polapskih Slavena, dok drugi navod opisuje vrijeme Drugog svjetskog rata. Oba navoda ilustriraju sliku o Nijemcima u jugoslavenskom imaginariju, u kojem se sve do druge polovice šezdesetih godina konstantno naglašava *neprijateljstvo*. Heteropredodžba o Nijemcima kao izrabljivačima Slavena primjer je ekstremno negativnog prikazivanja.

Auto- i heteropredodžbe unutar jugoslavenskog imaginarija nastajale su u blokovski podijeljenom svijetu. Takvo okruženje često je rezultiralo ambivalentnim vrednovanjem u potrazi za definitivnim društvenim vrijednostima, što je vidljivo u prikazu gospodarske krize u Njemačkoj i okolnostima dolaska nacista na vlast. Navodi se kako su radnike izrabljivalijunker i ostali pripadnici visokog sloja njemačkog društva. Napominje se kako nisu dobivali plaće, kako su bili otpušteni i natjerani na gladovanje, pri čemu se koristeći pojam "radnog naroda" nastoji prikazati poveznica između Jugoslavije i Njemačke. Njemački radnici (ujedno i revolucionari) prikazani su kao gorljivi borci za prava radnika, no često se kritizira njihovo djelovanje. Smatra se da, iako je njemački narod imao potencijala za uspostavu socijalizma, nije dobro iskoristio svoje resurse. Navod autora Renea Lovrenčića u udžbeniku *Opća povijest - od bečkog kongresa do Pariške komune* primjer je ambivalentnog vrednovanja: "Martovska revolucija u Berlinu bila je doduše buržoaska po ciljevima i rezultatima, ali su radnici bili glavna snaga u toku oružanih borbi."²³ Iako se ističe njihova uloga u oružanom ustanku, zamjera im se potpora koju su imali od manjeg dijela buržoazije. Sukladno ideološkim učenjima marksizma, ova se revolucija proglašava nepravilnim pokušajem uspostave socijalističkog društva. Nijemce se neutralno prikazuje kao produktivan narod, dok se tu produktivnost kasnije, u

kontekstu njemačke ratne industrije u Drugom svjetskom ratu, osuđuje ili ismijava. Navodi se kako Nijemci nisu mogli ili znali bolje preraspodijeliti svoju radnu snagu i da je to jedan od osnovnih razloga za raspad njemačke ratne industrije. Na to se nadovezuju jugoslavenske autopredodžbe u kojima se ističe sposobnost brzog organiziranja naroda Jugoslavije protiv nadmoćnijeg neprijatelja i za pobjedu protiv svih izgleda. U ovom kontekstu važno je ukazati na koncept *uvriježenog uzorka*.²⁴ On predstavlja skup imagema u tekstovima udžbenika, koji su u pravilu sastavljeni od imagema obilježenih ambivalentnim polaritetom. Nadalje, u kontekstu oblikovanja auto- i heteropredodžbi važna je tendencija kontrastiranja po uzorku *Nacija X je nacija kontrasta*.²⁵ Ovaj fenomen uvriježenog uzorka objašnjava ljudsku potrebu za postavljanjem apsolutnih vrijednosti na temelju vlastitih vrijednosnih sudova. Time se objašnjava relativno ubrzani tijek razvoja auto- i heteropredodžbi. Složen odnos između auto- i heteropredodžbi uvjetuje proces stvaranja mentalnih slika.²⁶ One omogućuju pojednostavljivanje stvarnosti i održavanje čvrstih konstrukcija identiteta na osobnoj i grupnoj razini. Mentalne slike o Nijemcima u Jugoslaviji su u poslijeratnim godinama rigidno izgrađene, a slijedom političkih promjena unutar federacije nakon 1950. godine, dolazi do promjene tih mentalnih slika.

Vremenski period od 1955. pa sve do 1975. godine karakterizira potraga za jedinstvenim načinom formuliranja heteropredodžbi u svim jugoslavenskim republikama, što implicitno podrazumijeva potragu za pravilnim načinom formuliranja autopredodžbi. U ranijim godinama se pri opisivanju odnosa između jugoslavenskog naroda i Drugih u udžbenicima pribjegava negativnim ekstremima, dok pojava pozitivnih opisa u šezdesetima rezultira aksiološki neutralnijim prikazom Nijemaca. Ovakav neutralan stav prepoznaje se u sljedećem citatu u kojemu Rene Lovrenčić opisuje organiziranje njemačkih radnika: „Oni su politički neiskusni, bez svoje samostalne i izgrađene ideologije. Osim pojedinačnih zahtjeva za poboljšanjem svog položaja njemački radnici nisu imali određeni program, kao ni jedinstvenu partiju.”²⁷ Od 1945. godine pa sve do šezdesetih, sposobnost njemačkih radnika da se pravilno udruže i pružaju otpor negativno je ocjenjivana kao *manjkava, buržoaska i nepravilna*. Glavni uzrok promjene prikaza i definicije *Drugoga* je promjena u definiciji *Sebe*. U drugoj polovici šezdesetih narodi Jugoslavije sve više stavljaju naglasak na vlastitu povijest i traže načine izdvajanja pojedinih nacionalnih povijesti iz nacionalne povijesti Jugoslavije. Mogućnost neutralnog pogleda na *Drugog* implicira mogućnost neutralnog pogleda na *Sebe*, što olakšava distinkciju pojedinih nacionalnih povijesti naroda Jugoslavije. Uslijed opisanih procesa dolazi do promjene aksiološkog sustava. Pojave koje su u pedesetima bile negativno vrednovane, u sedamdesetima se prikazuju u pozitivnom svjetlu. Tako se za Nijemce navodi kako imaju *specifičan i istančan metafizički stav* prema životu i stavlja se naglasak na *učinkovitu sistematičnost nacije*.

2.2.3. Uloga oblikovanja predodžbi o Nijemcima u nastavi povijesti

Tijekom sastavljanja udžbenika autori su prije svega uzimali u obzir funkciju čitateljske publike teksta (učenika). Navod Joepa Leerssena u knjizi *Kako vidimo strane zemlje* ističe važnost takvog pristupa: „(...) čitateljsko prihvaćanje iskaza kao valjanog ima ključnu ulogu u procesu oblikovanja nacionalne predodžbe i javlja se potreba za „pragmatičkim obratom”, kako bi se funkcioniranje nacionalne predodžbe razmotrilo u pogledu prepoznavanja u čitateljstvu.”²⁸ Podrijetlo teksta i njegove publike također su sastavnice ove perspektive. Iz njih je vidljiv način oblikovanja predodžbi te cijeli povijesni diskurs zadanog vremenskog perioda. Tako se u sklopu pragmatičko-funcionalističke perspektive može prepoznati tendencija eksplicitnog tematiziranja, ali i suptilnih implicitnih načina stvaranja heteropredodžbi.

Nacionalne karakterizacije grade nacionalni imaginarij koji odražava dinamiku odnosa između Nas i Drugih. Riječima Joepa Leerssena: "(...) nacionalne karakterizacije nastaju u polarizaciji između sebe i Drugoga (...) dinamika između autopredodžbe i heteropredodžbe obično otkriva nepromjenjivu dinamiku u raznim nacionalnim i međukulturnim sučeljavanjima."²⁹ Prije svega, ove karakterizacije utječu nanačin oblikovanja predodžbi i konstrukata identiteta. Tako se u Jugoslaviji često koristila karakterizacija Nijemaca kao *vjekovnih neprijatelja*, pri čemu su sve pripadajuće atribucije njemačkog društva svedene pod sveobuhvatni pojam *karakter*. Karakter je osnovna predispozicija koja motivira ponašanje, a koja se može podijeliti na osobni i nacionalni karakter. Razlike u prikazu između osobnog i nacionalnog karaktera glavni su razlog postupnom zaokretu koji je vidljiv u prijelazu iz šezdesetih u sedamdesete godine. Dok se karakter Nijemca kao individue evaluira ovisno o obilježjima povijesnog perioda unutar kojeg djeluje neki povijesni akter, njemački nacionalni karakter gotovo se uvijek prikazuje kao homogen i nepromjenjiv. Dakle, prema modelu heteropredodžbi o Nijemcima zastupljenom u Jugoslaviji, svi Nijemci su sve do šezdesetih godina opisivani kao negativci. Tek nakon 1965. godine se u tekstovima može osjetiti znatna promjena u vrednovanju njemačkog nacionalnog karaktera. Nacionalni karakter ustvari definira skupinu ljudi koja se na temelju svoje kulture i politike povezuje u njima jedinstven identitetski konstrukt.³⁰ Kad je riječ o izgradnji jugoslavenskog imaginarija, trebalo je proći dvadeset godina da bi se postigao dovoljan odmak odnegativnih nacionalnih karakterizacija Nijemaca, čime se omogućila i reevaluacija njihovih vrijednosnih osobina.

3. Predodžbe o Nijemcima u udžbenicima povijesti za više razrede osnovne škole (1945. - 1975.)

3.1. Prikaz Nijemaca do srednjeg vijeka

Njemačko se društvo u udžbenicima povijesti prvi puta spominjeu cjelini koja obrađuje Rimsko carstvo, te se već tada karakterizira kao necivilizirano. Ključni imagem koji se koristi u prikazu Nijemaca je *barbarsko pleme*, čije će se atribucije pripisivati Nijemcima i u moderno i suvremeno doba. U ovoj cjelini udžbenika uloga Germana se dvojako predstavljala. Prvi obrađeni vremenski period u udžbenicima odnosi se na vrijeme kada Germani još nisu u sastavu Rimskog carstva, pa se stoga prikazivao njihov utjecaj na susjedno Rimsko Carstvo. Autor Vladimir Babić u udžbeniku *Povijest staroga vijeka - za I. razred gimnazije i V. razred osnovne školenavodi* sljedeće:

Provale barbarskih plemena potpuno ... upropastile privredu carstva: oni su nemilice pustošili i odvodili ljude u ropstvo, a skupo plaćena vojska nije mogla da ih odbije s granice. (...) Pod pritiskom barbara morala se napustiti Drakija.³¹

U istom poglavlju poblize je opisan i ustroj rimskog društva za koje se tvrdilo da je bilo "robovlasničko društvo propalo pod zajedničkim udarcima barbarskih naroda i pod udarcima revolucije."³² Važno je istaknuti kako se gotovo identičan stav rimskog i germanskog društva u odnosu na pitanje robovlasništva ambivalentno prezentirao. Iako se u oba slučaja robovlasništvo kritiziralo, analizom sadržaja može se utvrditi da je robovlasništvo u okviru predodžbe o Germanima negativnije vrednovano i u negativnom svjetlu. Također je važno ukazati na pojam *revolucija*, koji se prvi puta pojavljuje u okviru predodžbe o Germanima, a koji se uobičajeno koristio za naglašavanje kvaliteta nekog naroda. U kontekstu predodžbe o Germanima ovaj se pojam koristio za isticanje spremnosti za borbu protiv opresora, pri čemu se naglasak ponovno stavljao na vojničko ustrojstvo germanskog društva.

Dominantni sadržaj tih nastavnih jedinica odnosio se na opis germanskog ratničkog društva, pri čemu se nije spominjala germanska kultura, običaji ili organizacijski ustroj. Fokus na vojno djelovanje Germana bit će prisutan u prikazima germanske povijesti tijekom čitavog razdoblja starog vijeka. Najveća promjena u prikazivanju Germana može se primjetiti u periodu rimskog osvajanja pokrajine Germanije, kada Germani ulaze u sastav Rimskog carstva. To je omogućilo pristupanje Germana rimskoj vojsci, pri čemu se njihova ratnička tradicija pozitivnije prikazivala u kontekstu obrane Carstva. U opisu sukoba između Rimskog Carstva i Atila, vođe Huna, Vladimir Babić tako ističe:

Najzad (...) u Galiji bio pobijeđen od rimske vojske, u kojoj su služili germanski narodi. Zapovjednici bili su gotovo sami Germani.³³

Pri tome se isticala njihova ratnička sposobnost i odlučnost u zaustavljanju dotad neviđene prijetnje. Njihova važnost u sastavu Rimskog Carstva prepoznaje se u navodu koji je opisao pokušaj asimilacije Germana u rimsko društvo. U udžbeniku *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, autori Ljubobratović i Čeliković pišu:

Car je Trajan izgradio i granice prema Germaniji, od Rajne sve do Dunava, s grabama, nasipima, zidovima i utverdama, da bi spriječio provala barbara sa sjevera. Tu utvrđenu granicu dao je na čuvanje naseljenim graničarima Galima i Germanima. Oni dobiše zemlju za obrađivanje, ali su jednu desetinu od prihoda, stoke i voća morali davati državi.³⁴

Prikazivanjem pokušaja da se Germane uvede u državno-pravni sustav Rima, stvarala se predodžba o Nijemcima kaoneorganiziranom plemenu bez ikakvih naprednih društvenih ustanova. U više navrata hvalio se germanski otpor pri pokušaju njihove potpune asimilacije i ukazivalo se na dugoročno destabilizirajuću ulogu Germana u povijesti Rimskog Carstva. Padom snage i utjecaja Rimskog Carstva, ono je postupno gubilo mogućnost zadržavanja pojedinih naroda pod svojom kontrolom. Germanski upadi duboko u unutrašnjost Carstva više nisu bili prikazivani kao revolucionarni, već nasilnički i rušiteljski, što se može zaključiti na temelju navoda iz udžbenika koji su napisali B. Ljubobratović i B. Čeliković:

Usporedno sa slabljenjem moći Rimske imperije sve su češći bili napadi Germana, Gala i Huna, susjednih ratobornih barbarskih plemena, koja su napadala ne samo na granice carstva, nego su i prodirala duboko u unutrašnjost imperije.³⁵

Ovaj navod uvod je u sljedeću nastavnu cjelinu pod nazivom *“Raspad Rimskog carstva”* za što se Germanima pripisala ključna uloga. Naime, u nastavku je spomenut Odoakar kao predvodnik Germana u pohodu na Rim, što je bio povod propadanja Rimskog Carstva. U sadržaju nastavne jedinice opisalo se germansko pljačkanje Rima, pri čemu se autori nisu dotakli strukturalnih promjena u Rimu, već se fokus zadržao na činjenici da su Germani uništili i opljačkali Rim, te se asimilirao kao dominantna sila unutar Carstva. Tome u prilog svjedoči opis careva spomenutih autora o carevima Zapadnog Rimskog Carstva nakon osvajanja Odoakara:

Njih postavljaju i skidaju s prijestolja vojni komandanti barbarskih germanskih odreda u rimskoj vojsci. (...) Odoakar se prozvao “Kralj Germana u Italiji.”³⁶

Pred kraj udžbenika dolazi do promjene prikaza Germana koji se više ne opisuju kao podjarmljeni i potisnuti, već se ističe njihova neprekidna vojnička tradicija. Na temelju ovih početnih predodžbi razvijat će se nove predodžbe o Nijemcima u kasnijim periodima, no barbarsko-vojnička atribucija Germana ostat će njihovo trajno obilježje. Takva karakterizacija vidljiva je i u prikazu Nijemaca u periodu srednjeg vijeka.

3.2. Prikaz Nijemaca od srednjeg do novog vijeka

Predodžbe o Nijemcima predstavljene u obradi povijesti Srednjeg vijekauudžbenicima bile su dominantno povezane s konfliktom između Polapskih Slavena i Nijemaca. U ovom periodu prvi se puta naglašavao antagonizam između Slavena i Nijemaca te gradila osnovna predodžba o Nijemcima kao neprijateljskom narodu. Antagonizam se može prepoznati u citatu Evgenija Aleksejeviča Kosminskog u udžbeniku *Povijest srednjeg vijeka*:

Duž Labe živjela su mnogobrojna polapska plemena. Ona su bila najbliži susjedi Nijemaca i najviše su stradala od pljačkaških nasrtaja njemačkih feudalaca. Kraljevi Saske dinastije Henrik I. i Oton I. s pomoću nasilja i prijevare zavladaše zemljama Polapskih Slavena sve do Odre i u njima osnovali svoje marke. Markgrofovi, koji su tu bili postavljeni, strašno su tlačili Slavene. Ratove protiv Slavena vodili su sa zvjerskom okrutnošću. Henrik I. naređivao je, da se u osvojenim slavenskim gradovima poubijaju svi odrasli muškarci i žene, a djeca da se prodadu u ropstvo. Oton I. naređivao je, da se zarobljeni Slaveni pobiju ili zvjerski izmrcvare, da im se iščupa jezik i iskopaju oči.³⁷

Navedena predodžba služila je kao ishodišna točka za definiranje odnosa između slavenskog i germanskog naroda, te se postupno proširivala i nadograđivala. Sve negativno što se spominjalo u sadržaju predstavljalo se kao posljedica njemačkog društvenog uređenja. Tako se predodžba o Nijemcima kao neprijateljima proširila opisivanjem njihovog utjecaja na Slavene. Tvrdnju oprimjeruje navod iz udžbenika *Prošlost i sadašnjost II* autorica Karmen Mali i Olge Salzer koji tematizira pokrštavanje Slavena od strane Nijemaca:

Iza pljačkaških i osvajačkih družina njemačkih feudalaca prelazili su Labu i mnogi njemački svećenici, da pokrste Slavene. Drugim riječima, da prisile tamošnje slavensko stanovništvo na plaćanje crkvene desetine i da šire germanizaciju, a naravno i da ovdje osnuju svoje samostane, koji će u osvojenim krajevima raspolagati velikim imanjima.³⁸

Crkva se dominantno negativno opisivala u nastavnom sadržaju svih udžbenika. Prikazivanjem njemačkog vodstva i Crkve kao tradicionalnih suradnika, autori su isticali težnju Nijemaca prema porobljavanju Slavena, pri čemu su se služili svim raspoloživim sredstvima. Uzajamnim povezivanjem Crkve i njemačke vlasti oblikovala se negativna predodžba o oba aktera. Život njemačkog svećenstva među podređenim Slavenima autorice Mali i Salzer prikazale su na slijedeći način:

Svećenici, osobito velikodostojnici, živjeli su u besposlici i raskošno, a u pljačkanju naroda premašivali su čak svjetovne velikaše. Zato je nezadovoljstvo naroda bilo u prvom redu upereno protiv crkvenog bogatstva i moći crkve. Kako su pak u Češkoj uz crkvu bili Nijemci najbogatiji i najviše izrabljivali narod, to je nezadovoljstvo i ogorčenje naroda bilo upereno i protiv njih.³⁹ Autorice udžbenika opisale su otpor Slavena naspram svakog oblika

njemačkog utjecaja, te se tako referiraju i na slavenske poganske bogove. U udžbeniku se stari poganski bogovi prikazuju kao slavenska svojina, koju njemački svećenici žele zamijeniti kršćanskima u svrhu ekonomskog iskorištavanja domaće populacije. Tako se na primjeru tradicije slavenskog poganskog vjerovanja počela graditi predodžba o odnosu između Slavena i Nijemca. Evgenij Aleksejevič Kosminski to je prikazao na sljedeći način:

Glavni bog kod Baltičkih Slavena bio je bog sunca Svetovid. Njegov hram nalazio se na otoku Rujani (Roegen), u gradu Arkoni, koji je stajao na okomitoj stijeni morske obale. U Svetovidov arkonski hram stizali su darovi iz cijelog slavenskog Baltika. U njemu se čuvala trećina ukupnog plijena dobivenog u ratu, kao i sve oteto zlato i srebro. Ta riznica izazivala je naročitu pohlepu njemačkih feudalaca.⁴⁰

Prikazivanjem Nijemaca kao izuzetno religioznog naroda, autor je ukazao na njihove "grijehe", te tako stvorio predodžbu o Nijemcima kao vjerskim licemjerima. Isticalo se kako su Nijemci prije svega narod ratničke tradicije i koja obilježava svaki vid njihovog povijesnog djelovanja. Za dodatno naglašavanje ove predodžbe autor se koristio opisima osobnosti važnih povijesnih ličnosti tog razdoblja. To zorno dolazi do izražaja u sljedećem navodu:

Naročitom surovošću i vjerolomstvom isticao se markgrof Gero, koga je postavio Oton I. On je jednom pozvao na dogovor trideset slavenskih knezova i starješina pa ih izdajnički pobio. Zbog te surovosti njemačkih markgrofova Polapski Slaveni su se digli na opći ustanak.⁴¹

Ovako opisane scene često su se koristile za isticanje slavenskog negodovanja zbog utjecajanja njemačkog crkvenog kruga i politike vladajućih struktura. Tako se na predodžbu o Nijemcima kao osvajačima i agresorima trajno nadovezala i atribucija izrabljivača, koji ne mari niza štodrugodolizavlastiti prosperitet. U udžbenicima se u više navrata isticala problematika njemačkih kolonista, koji su doseljeni u slavenske zemlje. Njih se predstavljalo kao neželjen element, pri čemu se na temelju njihovog opisa gradila predodžba o njemačkom društvu kao kolektivnom akteru. Za njemačke koloniste Kosminski je tvrdio da "(...) su rado išli u zemlje otete Slavenima, jer su se nadali da će ondje bolje urediti život nego u svojoj domovini, gdje su ih ugnjetavala feudalna gospoda."⁴²

U okviru nastavnih sadržaja detaljno je opisan utjecaj feudalne Njemačke na osvojene teritorije, pri čemu se isticao svaki sloj njemačkog društva koji je odgovoran za nezadovoljstvo Slavena i njihovo iskorištavanje. Nijemci su prikazani kao narod koji drži sve domene života pod svojom neposrednom kontrolom pri čemu je pokorene narode stavljalo u poziciju podjarmljenih radnika.

Veliki broj moćnih feudalaca, pa biskupi, opati patricijati u gradovima, poduzetnici u rudnicima bili su Nijemci. Prema tome, u rukama Nijemaca bila su i najveća bogatstva. Na ogromnim posjedima feudalaca kmetovi su bili većinom češki seljaci... Što je pak u gradovima više rasla razlika u bogatstvu jednih - a to su bili većinom Nijemci - i siromaštvo drugih, raslo je i nezadovoljstvo siromašnih.⁴³

Naglašavanjem ove predodžbe Karmen Mali i Olga Salzer ukazale su na slavensku težnju za slobodom te su na taj način napravile uvod u poglavlje o aktivnoj borbi

protiv njemačkih okupatora. Pritom se služe konstrukcijama kao što su “uništavanje mjesnog stanovništva, masovno podjarmljivanje i pustošenje teritorija”. Na njih se nadovezuje opis njemačkog utjecaja u Europi, pri čemu se to pitanje odvaja od problema slavensko-njemačkog antagonizma. Iako se u nastavku udžbenika govori o općenitom njemačkom političkom i ekonomskom utjecaju, mogu se zamjetiti slične deskripcije i konstrukcije kao u prethodnim poglavljima. Tako na primjeru uspostave Hanze Kosminski i dalje iznova reproducira vrijednosne atribucije koje su inicijalno pripisane Nijemcima:

Hanza je obuhvatila oko osamdeset gradova. Glavni put njene trgovine bio je između Novgoroda i Brugesa. Uzduž cijelog tog puta i pobočnih linija Hanza je težila da dobije isključivo pravo trgovine. Ona je štitila to pravo snagom oružja.⁴⁴

Autor je naglasio kako su Nijemci narod koji svoje interese ostvaruje uz pomoć oružajapresije. Njihov odnos prema susjednim trgovačkim državama prikazuje se sličnim onome koji su imali s Polapskim Slavenima. Navodi se da Nijemci nisu zazirali od korištenja svih raspoloživih sredstava kako bi osigurali svoj profit ili interes, gotovo uvijek na štetu drugog naroda. Kao primjer, Kosminski je istakao konflikt iz 14. stoljeća, koji je izbio između Danske i Njemačke:

Kada je u drugoj polovini XIV. vijeka Danska počela ugrožavati trgovačku i pomorsku prevlast hanzeatskih gradova na Blatičkom moru, savezna flota Hanze opustošila je danske obale i Dansku prinudila da prizna sve privilegije hanzeatskih trgovaca.⁴⁵

Ovakav prikaz Nijemaca bio je dominantan u obradi povijesti srednjeg vijeka, kada se njemački narod suprotstavljao ostatku Europe. Njihovo djelovanje prikazivalo se kao otežavajući faktor razvitka svih naroda Europe, što je pojačavalo predodžbu o Nijemcima kao neprijateljima. Kao ilustracija spominjali su se Teutonski red vitezova i uspostava Svetog Rimskog Carstva, čije se postojanje i djelovanje u nastavnim sadržajima predstavljalo kao kontraproduktivno za društveni razvoj. Uspostava Svetog Rimskog Carstva tematski je bila opisana kao specifično povijesno razdoblje u kojem je osobito dolazila do izražaja njemačka okrutnost. Kosminski je prikazao postupak krunidbe i proces uspostave Carstva, pri čemu je naglasak stavio na težnju njemačkog naroda na žudnju njemačkog naroda za sve više moći i utjecaja:

Kad god bi koji novi car polazio u Rim na krunjenje, to je zapravo bio pravi vojni pohod, na kome je njemačka vojska harala i palila talijanska sela i gradove, pljačkala i ugnjetavala stanovništvo na sve moguće načine.⁴⁶

Predodžbe o Nijemcima u udžbenicima koji prikazuju povijest srednjega vijeka nadograđivale su se i oblikovale tako što su se ispuštali svi elementi njihovog pozitivnog društvenog djelovanja. Gotovo svaki oblik djelovanja njemačkog naroda bio je podložan ovakvoj interpretaciji. U ovom periodu cjelokupan njemački narod se identificira prema nacionalnom ključu. Dominantne predodžbe o Nijemcima u udžbenicima bile su *zajednički neprijatelji i otimači tuđih zemalja*.⁴⁷

3.3. Prikaz Nijemaca u novom vijeku

U sadržaju udžbenika koji obrađuje period novog vijeka po prvi puta se mogu prepoznati pozitivne atribucije u opisima fenomena vezanih uz njemačku povijest. Te

atribucije odnosile su se na revolucije i narodne ustanke na području Njemačke, pri čemu se naglašavala razlika između naroda i politike vladajućih struktura. Narod i politika bili su ključni pojmovi u reprezentaciji njemačkog djelovanja, pri čemu se pojedine ličnosti isticalo i izdvajalo iz njemačke kolektivne etnokarakterologije. Time se omogućavalo pozitivno opisivanje posebnih povijesnih ličnosti kao što su Karl Marx i Friedrich Engels. S druge strane, ovaj je pristup omogućavao izuzetno negativne opise ostalih fenomena karakterističkih za njemačko društvo kao što je reakcionarna vlada koja guši relolucionaran dio naroda.

Predodžbe o Nijemcima koje prevladavaju u nastavnim sadržajima udžbenika odnose se na naratove koje je Njemačka vodila u promatranom vremenskom periodu. Njemačko društvo, ekonomija i politika opisivani su se kroz prizmu vojnog djelovanja. To se zorno može zaključiti na temelju navoda Aleksandra Abramoviča Galkina u udžbeniku *Povijest novog vijeka 1870-1918*: „U Prusiji je rat nacionalno zanimanje.“ i „U vanjskoj politici Pruska definitivno postaje, po ocjeni jednog suvremenika, razbojnička država.“⁴⁸ Ovi navodi zaključni su dijelovi sadržaja o Francusko-pruskom ratu, na temelju kojeg je autor oblikovao predodžbe o cijelom njemačkom društvu. U udžbeniku se stvarala predodžba o naprednim dostignućima Nijemaca zahvaljujući njihovom iskorištavanju drugih naroda što je evidentno iz navoda u istom udžbeniku: „Njemačka industrija doživjela uzlet zbog pljačke francuskog naroda (...)“⁴⁹. Pritom se zasluge za izbijanje rata pripisuju vodećoj političkoj ličnosti Njemačke tog vremena. Otto von Bismarck je u istom udžbeniku prikazan na sljedeći način:

...vrlo vlastoljubiv. Imao je jaku volju, vrlo trijeznu, a u isto vrijeme i lukavu pamet, a bio je iskusan i vješt političar. Po porijeklu pruski juncker, bijaše uvjereni monarhist i zakleti neprijatelj radničke klase.⁵⁰

Na temelju ovog navoda može se zaključiti kako su se u Bismarkovu opisu koristile pozitivne atribucije, koje su isprva stvarale dojam o Bismarku kao pozitivnom predstavniku svog naroda. U nastavku sadržaja udžbenika može se primijetiti kako se iste atribucije projiciraju na cijelo njemačko društvo, pri čemu se pozitivne Bismarckove atribucije koriste kao uvod za negativno atribuiranu sliku o njemačkom narodu. Tako se za Bismarcka kaže da je krvoločan i prevrtljiv, što postaje generalizacija za cijeli njemački narod. Ovakve reprezentacije su u udžbenicima povijesti bile potkrijepljene navodima poput ovoga:

Njemačka militaristička banda služila se zvjerskim mjerama, strijeljala za svakog ubijenog njemačkog vojnika po stotinu mirnih francuskih građana, pljačkala i spaljivala sela i čitave četvrti u gradovima, ali nije mogla da uguši partizanski pokret, nego je samo izazvala sveopću mržnju kod Francuza.⁵¹

S druge strane, u kontekstu prikaza Francusko-pruskog rata spominjala se ličnost Karla Marxa, koja je prikazana u direktnoj suprotnosti s tipičnom slikom Nijemaca. Iako je Marx bio njemačke nacionalnosti, ta informacija nije bila gotovo nigdje spomenuta, što ukazuje na tendenciju da ga se izdvoji iz njemačkoga etnosa. Marx se rehabilitiralo od kolektivne krivnje njemačkog naroda na temelju njegovog intelektualnog rada i stavova. Tako se u prikazu Marxa i njegovog djelovanja fokus stavlja na "(...) borbu za proletarijat i stvaranje radničkog društva."⁵² što uvelike odstupa od prikaza njemačkih vodećih političkih ličnosti tog vremena. U sklopu revolucionarnog djelovanja spominjalo se još nekoliko ličnosti kao što su August Bebel, Karl Liebknecht, Klara Zetkin i Roza Luxemburg čiji je prikaz bio identičan kao i Marxov. Iako su se ove ličnosti kritičnije opisivale, njihov je status i dalje bio

nadnacionalan. Iz sadržaja se može zaključiti kako su predodžbe o njima bile povezane s pozitivnim atribucijama, koje su se koristile u prikazu razvoja radničkog pokreta do 1848. godine. Takav tretman izdvojenih povijesnih ličnosti ilustrira Galkinov prikaz donošenja. Ekskluzivnog zakona u Njemačkoj: „Stranka je i dalje rasla i brojem i idejno. To su bile za njemačku socijalnu demokraciju godine herojske borbe za održavanje partijske organizacije i za proširenje propagande socijalizma u masama.“⁵³ Ovakvo izdavanje i pozitivno atribuiranje znamenitih Nijemaca ne pojavljuje se isključivo u prikazima društvenih i političkih revolucija već i onih crkvenih. Tako se isprva pozitivno prikazuje Martin Luther, koji je nezadovoljan utjecajem i načinom djelovanja Katoličke crkve, poveo pobunu u Njemačkoj i uspio slomiti utjecaj crkve u javnom životu. U sklopu *Kulturkampf*a prikazuje se Lutherova borba kao sinonim otpora protiv Bismarckove, pri čemu se stvara pozitivna predodžba o Lutheru kao borcu za ljudska prava. Citira se njegova izjava da su utjecajem Katoličke crkve bili nezadovoljni skoro svi društveni slojevi Njemačke. To bi trebalo ukazivati na opće nezadovoljstvo njemačkog naroda stanjem u vlastitoj državi, što dodatno naglašava predodžbu onjemačkoj vlasti kao opresoru svih slobodnih ljudi. Luthera se u nastavnom sadržaju udžbenika povezuje s najnižim slojevima tadašnjeg društva, pri čemu se ističe važnost njegovog rada u kontekstu reformacije. S druge strane, negativno ga se vrednuje jer ga je podržavala buržoazija, što se u socijalističkom diskursu nije toleriralo. Na taj način se Luthera ponovno marginalizira kao crkvenjaka i pripadnika buržoazije, te mu se pripisuju negativne atribucije koje su se inače koristile za prikaz osoba njegova položaja. Slične metode koristile su se i za prikaz negativnih pojava i ličnosti iz njemačke povijesti. Tako se u udžbenicima nasuprot pozitivno vrednovanih predodžbi Nijemaca kao radničkog naroda i boraca za svoja prava, nalazila i predodžba o njemačkoj reakcionarnoj i imperijalističkoj vlasti. U sklopu predodžbe o Nijemcima u kontekstu političkog ustroja i njegovog utjecaja na narod prepoznaje se negativno vrednovanje struktura vlasti i njemačkog naroda kao povijesnog aktera, što potvrđuje Galkinov navod:

Kada se osnovalo Njemačko carstvo reakcionarni duh stare Prusije proširio se po cijeloj Njemačkoj. Njemački narod odgajao se u klanjanju pred silom, u duhu krajnjeg šovinizma. Od školske klupe Nijemcuse utuvljivala misao, da je sila preča od prava.⁵⁴

Ovakva predodžba o Nijemcima sukladna je s predodžbom o njemačkom caru tog vremena, Vilhelmu II, Galkin je isticao kako je Vilhelm bio *“(...) tašt, samouvjeren i hvalisav. Kako je bio psihički sasvim neuravnotežen, Vilhem II. je u politici pokazivao krajnju uzbuđenost ne znajući se suzdržati. Smatrao je sebe istaknutim govornikom, te je volio držati govore, koji su obično odlikovali netaktičnošću.”*⁵⁵

U prikazu početka i tijeka Prvog svjetskog rata Austrijanci i Nijemci su u potpunosti izjednačeni. Ukazivalo se na njihovu rastuću vojnu snagu i sukladno tome njihov zahtjev za preraspodjelom kolonija. Ovakvi prikazi podudaraju se s prikazima njemačkog šovinizma i generiraju mentalnu sliku Nijemaca kao ratnih huškača. U udžbenicima postoje dva objašnjenja za izbijanje rata, pri čemu se u jednom zaobilazi sarajevski atentat na austrijskog prijestolonasljednika, nadvojvodu Franju Ferdinanda, dok drugi ističe upravo Gavrila Principa i nestabilan odnos između Slavena i Nijemaca. Kao razlog atentata Šarlota Đuranović navodi sljedeće: *“Omladinci su ubili austro-ugarskog prijestolonasljednika jer su ga smatrali neprijateljem Jugoslavena i najvećom zaprekom za njihovo oslobođenje i ujedinjenje.”*⁵⁶ Ovaj navod se nadovezuje na prikaz Nijemaca kao izrabljivača svih Slavena, pri čemu se ponavlja imagem vječnog neprijatelja.

Sličnu sliku Nijemaca u udžbeniku *Prošlost i sadašnjost 3* gradeŠarlota Đuranović i Mirko Žeželj: „U okupiranoj Srbiji i Crnoj Gori okupatori su okrutno progonili narod, zlostavljali ga mučili i otimali mu hranu.“⁵⁷ i „Velike su bile i žrtve koje su dale Srbija i Crna Gora u borbi za slobodu. Veliki su bili ljudski gubici i u ostalim našim zemljama.“⁵⁸

Sadržaj koji tematizira Austro-Ugarsku često izjednačava austrijsku i njemačku narodnu pripadnost te se u sklopu predodžbi o Austrijancima pojavljuju gotovo identične predodžbe kao što su predodžbe o Nijemcima, što se eksplicitno tvrdi u navodima da je austrijski narod „njemački živalj.“ Kao glavne imagogenerativne okosnice su razdoblje postojanja Vojne krajine, Bachovog apsolutizma i raznih pobuna velikaša protiv Austro-Ugarske. U prikazima razdoblja postojanja Vojne krajine prisutne su predodžbe o Austrijancima koji imaju jednako izražen izrabljivački odnos prema Slavenima kao i Nijemci. Bečki dvor se prokazuje kao glavni destabilizator društveno-ekonomskih prilika u Hrvatskoj, pri čemu se ističe njegova ključna uloga u organizaciji Vojne krajine. U nastavnom sadržaju udžbenika se isticalo da su u to vrijeme bili povećani nameti, dok je bečki dvor postavljao njemačke oficire za krajiške zapovjednike. Olga Salzer je u udžbeniku *Povijest za VII. razred narodne osmogodišnje škole*, piše sljedeće:

Oficire namješta bečki dvor, a ti imaju ne samo vojničku nego i sudsku vlast. Službeni jezik postaje njemački. Sve nam to još bolje pokazuje, da je Krajina područje, koje Beč smatra svojom zemljom.⁵⁹

Predodžba o Austrijancima kao osvajačima protezala se kroz čitav period postojanje Habsburške Monarhije. Isticalo se kako su Austrijanci izrabljivali i podjarmljivali sve Slavene te se tvrdilo da je „bečki dvor koristio svaku priliku da oslabi moć hrvatskih feudalaca.“⁶⁰ Slične predodžbe o Austrijancima prisutne su i u cjelinama udžbenika o Bachovom apsolutizmu, odnosno germanizaciji društva i širenju njemačkog obrazovnog sustava. Slijedom toga Olga Salzer u povijesnoj čitanci *Na vrelima prošlosti: historijska čitanka za VII. razred osnovne škole* hrvatski otpor takvim oblicima represije opisuje na sljedeći način:

Kolikom drzovitošću napadahu pridošli tudjinci nas u našem vlastitom domu... našu domorodnu gimnazijalnu mladež pogrdno imenova „Saukroaten“ (prljavi Hrvati). Radi takovebezobrazne uvrede razjarilo se gradjanstvo, te tražilo izragu i kazan toga čovjeka. Ona mala šaka neustrašivih ljudi hrvatske misli, disaše jedva pod nesimpatičnim štitom novoga bana.⁶¹

Iz toga se može iščitati jednaka predodžba o Austrijancima kakva je konstruirana i o Nijemcima. Njihove međusobne poveznice su se posebno naglašavale tako su da predodžbe o Austrijancima uvijek negativno aksiološki atribuirane.

Povijesne ličnosti kao što su Marija Terezija i Josip II. se gotovo isključivo negativno prikazivalo. Marija Terezija je bila predstavljena kao vladarica koja mari samo za svoju matičnu zemlju, što je imalo za posljedicu krajnji nemar prema hrvatskim problemima. Opisivalo ju se kao lukavu i opreznu vladaricu, koja je za vrijeme svoje vladavine kontrolirala sve domene života u Habsburškoj Monarhiji. Olga Salzer je u udžbeniku *Povijest za VII. razred narodne osmogodišnje škole i III. razred gimnazije* istaknula kako je „(...) u Hrvatskoj i Mađarskoj (...) Marija Terezija dopuštala razvoj samo onih manufaktura, koje, kao što ona kaže, „mojim njemačkim zemljama nisu škodljive.“⁶² te da je „Za vrijeme Marije Terezije Vojna krajina potpala potpuno pod njemačku vojničku upravu.“⁶³ Iako su se udžbenicima spominjale

njezine reforme i ustroj obrazovnog sustava, one su negativno ocjenjivane jer su se koncentrirale na poboljšanje životnog standarda isključivo Austrijanaca, pri čemu se izostavilo Slavene. Prikaz njezina sina, Josipa II, također slijedi opisan model, ali uz određene modifikacije. U udžbenicima do šezdesetih godina on je predstavljen kao monarh i apsolutist. Salzer je u istom udžbeniku ovako prikazala njegovu vladavinu:

U cijeloj državi proglašen...njemački jezik službenim jezikom. Posvuda postavlja Nijemce za činovnike, a domaće činovništvo premješta u austrijske zemlje. Državom vlada prema tome car potpuno apsolutistički preko svojih činovnika.⁶⁴

Ovakvo oblikovanje predodžbe o Josipu direktno se nadovezalo na prikaz Marije Terezije, pri čemu se isticala Josipova želja za centralizacijom moći u Beču. O zaokretu u predstavljanju Josipa II. može se zaključiti iz prikaza njegovih reformi i uvođenja novih zakona. Iako se Josipa II. i dalje opisivalo kao apsolutističkog vladara, njegov Patent o vjerskoj toleranciji i Patent o oslobođenju kmetova tumačili su se kao pozitivan korak u izjednačavanju odnosa naroda Monarhije. Pozitivan prikaz Josipa II. može se pronaći u dijelu udžbenika koji opisuje uvođenje oporezivanja crkve, na što se često referiralo kao na revolucionaran čin.

U prikazima novovjekovnog razdoblja prevladavale su predodžbe o Nijemcima i Austrijancima kao o narodima koji nasilnim metodama nastoje prigrabiti što više utjecaja na svjetskoj razini. U oba slučaja se kritizirao ustroj njihovog društva i odnos prema drugim narodima, pri čemu se isticala njihova surovost prema slavenskim narodima. Za oblikovanje osnovnih predodžbi često se posezalo za Lenjinovim citatima, pa se na predodžbu o Njemačkoj nadovezivalo konstrukt o Njemačkoj kao "buržoasko-junkerskoj državi"⁶⁵ što predstavlja korijen negativnih atribucija Nijemaca i Njemačke u jugoslavenskim udžbenicima. Galkin tako ističe kako je Pruska „savez lava sa po tuceta lisica i petnaestak zečeva i miševa“⁶⁶, iz čega se zaključuje da je njemački utjecaj primarno proizlazio iz snage pruske države, pa je tako slika o Pruskoj postala izvorištem za konstruiranje svih predodžbi o Nijemcima. Njemačka i Austro-Ugarska nazivale su se vojničko-kmetskim državama, pri čemu takav prikaz produbljuje predodžbu o Nijemcima kao izrabljivačima i šovinstima, time što se stalno naglašava njihova tradicija nadmetanja i nametanja.

3.4. Prikaz Nijemaca u razdoblju moderne i suvremene povijesti (1945. – 1975.)

Prikaz povijesti razdoblja nakon Prvog svjetskog rata obilježavaju apsolutno negativne predodžbe o Nijemcima i njihovom društvenom djelovanju. Iz te slike o Nijemcima proizlazi većina negativnih atribucija koje se gotovo šablonski koriste u opisivanju nastajanja nacističke Njemačke, ali i pri prikazivanju drugih svjetskih velesila onoga vremena.

Većina autora kao uvod u prikaz ovoga razdoblja spominje gospodarsku krizu koja je pogodila svijet, pri čemu je karakterističan navod Šarlote Đuranović i Mirka Žeželja kako je „od svih evropskih zemalja kriza najteže pogodila Njemačku.“⁶⁷ Ta predodžba slomljenog naroda koji se bori za goli život nije korištena kako bi se potakla empatija prema Nijemcima, već se koristila kao ishodišna točka za objašnjavanje stanja u svijetu neposredno pred Drugi svjetski rat. Sve više se isticala potreba za distinkcijom imperijalističkih i komunističkih država i naroda, pri čemu se svakoj imperijalističkoj državi automatski pripisuju negativne atribucije. Osnovna distinkcija uspostavljala se između kapitalističkih ustrojenih država i država komunističkog bloka. Tako Đuranović i Žeželj vremenski period prije Drugog svjetskog rata prikazuju na sljedeći način:

Kapitalizam je bio teško bolestan. Široki slojevi sve su više prilazili radničkim partijama. Upravo zbog toga su buržoazija i vojni krugovi u Njemačkoj, Italiji i Japanu - zemljama manje bogatim, bez sirovina i kolonija - doveli na vlast fašiste.⁶⁸

Dolazak nacista na vlast u Njemačkoj pak opisuju ovako:

I u Njemačkoj i u Italiji fašisti su bili vojnički organizirani i naoružani, priređivali su velike vojničke parade, služili se nasiljem, zastrašivanjem, razvijenom špijunažom i nametljivom propagandom u novinama, na radiju, filmu i kazalištu, pripremali su svoje zemlje za napadačke i pljačkaške ratove, učeći omladinu da rat oplemenjuje i da je normalno stanje čovječanstva. Slijepo se moralo pokoravati fašističkoj partiji i njenom vođi.⁶⁹

Ovakve predodžbe o Nijemcima prilično su zastupljene prikazu svih vremenskih perioda, pa se u udžbenicima koji obrađuju period moderne i suvremene povijesti stavlja naglasak na njemačku ratobornost. Slično se prikazuje njemački izlazak iz krize i rješavanje unutarnjih političkih problema, što dolazi do izražaja u opisima nacističkog pristupa rješavanju problema nezaposlenosti i opadajuće gospodarske moći Njemačke. U udžbenicima se često predstavljala predodžba o nacistima kao ratnim huškačima: " (...) da spasi kapitalistički poredak, da zaposle i ušutkaju radničku klasu i da pribave sirovine, hranu i tržišta, vladajuće klase odlučile su se za rat."⁷⁰ Iz ovakvog prikaza proizlazile su predodžbe koje se odnose na sve sfere njemačkog društva. Tako se prikazivao i utjecaj nacista na vlastiti narod, pri čemu se isticala opresija nad slobodama čovjeka, što se permanentno ponavljalo. Nacističko izvlačenje Njemačke iz gospodarske krize najčešće se ocjenjivalo izuzetno manjkavim, pri čemu se isticalo da je ekonomska kriza nestala samo prividno i gotovo uvijek se izvlači isti zaključak – da su fašističke države srljale u rat. U kontekstu prikaza nacističkih političkih progona isticalo se kako su knjige slobodoljubivih pisaca paljene na lomačama, a pisci zatvarani i mučeni. Ovakve predodžbe kasnije su se proširivale informacijama o rasnim zakonima i Holokaustu, pri čemu se isticala njemačka okrutnost i neciviliziranost.

Njemački odnos prema Slavenima izuzetno je važan imagem u prikazima povijesti ovog vremenskog razdoblja, iz kojeg proizlazi većina negativnih predodžbi o njemačkoj humanosti. Osim isticanja predodžbe o Nijemcima kao "arijevskoj rasi", u ovakav okvir se uklapaju i metapredodžba o Slavenima kao robovima. Ove predodžbe vrlo su eksplicitno jezično artikulirane o čemu svjedoči sljedeći citat:

Osobito je Slavenima, kao ljudima "niže vrste", dosuđeno bilo ropstvo i istrebljenje. Milijunima Slavena, Židova i protivnika nacizma bilo je namijenjeno uništenje po logorima smrti - od gladi ili u plinskim komorama i pećima.⁷¹

Ovakve konstatacije direktno su se povezivale s djelovanjem narodnooslobodilačkog pokreta u otporu prema njemačkoj agresiji kao jamcem slobode i zagovarateljem napretka. Komunistička partija Jugoslavije ističe se se kao "organizator borbe protiv fašizma, koja je okupljala sve napredne i demokratske snage."⁷² U prikazima razdoblja izbijanja Drugog svjetskog rata više ne postoje predodžbe o nekim pozitivnim ličnostima ili radnom narodu Njemačke, već se prelazi na generalizaciju cjelokupnog njemačkog naroda. Citatima poput onog o Hitlerovoj "opijenosti lakim pobjedama", nastojalo se izjednačiti Hitlera i sve druge Nijemce. Premda je takav model i prije bio prisutan i konstruiranju predodžbi o Nijemcima, sada dobiva vrlo eksplicitan i

napadački oblik. Tako se navodilo da je Hitler na svojim paradama i na radiju luđački vikao da je pobjeda nad Engleskom samo još pitanje dana, pri čemu se isticala realna prijetnja njemačkog naroda. U isto vrijeme Hitler se u predodžbama prikazivao kao prijetnja, ali se njegova osobnost prikazuje na podrugljiv način. Tako se isticalo da je "lud, iracionalan i zloglasan", čime ga se nastojalo diskreditirati u očima čitatelja.

Jugoslavenski stav prema nacističkoj Njemačkoj i njezinom ratovanju ponavlja se u svim udžbenicima, koji je sumiran u paroli NOB-a: „Bolje rat nego pakt - bolje grob nego rob!”⁷³ U prikazima jugoslavenskog otpora njemačkoj agresiji često se koriste oprečni vrijednosni sudovi, koji ukazuju na suprotnosti njemačkog i jugoslavenskog naroda. Njemačku opasnost se prikazuje kao vrlo ozbiljnu, na što se nadovezuje jugoslavenski otpor koji se prikazuje kao dio europske protunjemačke koalicije. To dobro ilustrira prikaz napada nacističke Njemačke na Jugoslaviju:

Čitav Beograd bio je tog dana na nogama. Komunisti su na trgovima objašnjavali okupljenim građanima vladinu izdaju, potrebu da se Jugoslavija osloni na SSSR i suprotstavi fašizmu. Po ulicama su se uzvikivale parole: Bolje rat nego pakt - bolje grob nego rob! U srcu porobljene Evrope jedan se mali narod suprotstavio Hitleru.⁷⁴

Kao protuteža negativnom opisu Hitlera i nacističke Njemačke, isticalo se okupljanje seljaka, radnika i naprednih intelektualaca na području Jugoslavije pod vodstvom komunisti. Navodilo se kako su svi slojevi jugoslavenskog društva krenuli u borbu protiv nepravедnih okupatora. U udžbenicima se često nailazi na tvrdnje koje pozitivno ocjenjuju ustanak i oružani otpor u Jugoslaviji, što se potkrepljuje tvrdnjom da su Hitler i Mussolini bili iznenađeni otporom jugoslavenskih naroda. U tom kontekstu se većina autora referirala na stvaranje Nezavisne Države Hrvatske. U tom kontekstu se isticalo da je okupator pokušao obmanuti hrvatski narod da će napokon dobiti vlastitu državu u kojoj će živjeti slobodno.⁷⁵

Na sličan način se grade predodžbe o kolaboracionistima. U prikazima Ante Pavelića koristi se atribucija "zloglasan" koja se koristila i u prikazima Heinricha Himmlera i Drugih pripadnika vodstva nacističke Njemačke. U svrhu odvajanja kolaboracionista od ostatka jugoslavenskog naroda, njih se izjednačava s Nijemcima, pa su sve predodžbe koje se na njih odnose dominantno negativne. Ovako se prikazuje pojava kolaboracionista: "Iskorištavajući nezadovoljstvo ugnjetenih naroda nastalo u vrijeme predratne Jugoslavije, nastojat će da među našim narodima raspire bratoubilačku borbu."⁷⁶ Ovakve predodžbe korištene su u svrhu njihova ocrnjivanja, ali i objašnjavanja nepovoljne situacije u kojoj se našla Jugoslavija suočena s bolje organiziranim i naoružanim neprijateljem. Redovito se tematizira njemačko porobljavanje drugih naroda, raseljavanje koje su provodili, otimačina resursa i hrane, pri čemu se ističe da su Nijemci pravili razlike među različitim narodima koje su pokorili. Đuranović i Žeželj tako pišu:

S porobljenim narodima Hitler nije postupao jednako. Nešto je bolji bio njegov odnos prema skandinavskim i baltičkim narodima, koje je smatrao najbliže Nijemcima, nego na primjer, prema Slavenima, koje je smatrao robovima.⁷⁷

Najnegativnije predodžbe o Nijemcima u ovom razdoblju odnose se na prikaz postupanja sa zarobljenicima i podjarmljenim narodima. Tako se u sliku o Nijemcima uključuju plinske komore, odvođenje ljudi na prisilni rad i masovna ubojstva. Takvi prikazi dodatno se potkrepljuju slikovnim prikazima u udžbenicima koji su prepuni scena mučenja i smrti. Njemački nacizam u udžbenicima se povijesti opisuje kao najgrublji

i najreakcionarniji oblik buržoaske diktature, što se prema vrijednosnom sudu jugoslavenskih komunista aspolutno negativno vrednuje. Predodžbe o Nijemcima u prikazima ovog povijesnog razdoblja u potpunosti su suprotnosti s jugoslavenskom autopredodžbom. Uzimajući u obzir vrijeme formiranja socijalističke Jugoslavije, evidentno je kako su predodžbe o Nijemcima koristile u izgradnji vlastitog identiteta i vrijednosnog sustava u Jugoslaviji.

4. Zaključak

Predmet istraživanja bile su predodžbe o Nijemcima u udžbenicima od 1945. do 1975, pri čemu se analizom njihove pojavnosti i sadržaja prikazale promjene heteropredodžbe o Nijemcima tijekom navedenog perioda. S obzirom na to da je socijalistička Jugoslavija uspostavljena po završetku Drugog svjetskog rata, odnos prema njemačkom narodu igrao je veliku ulogu u oblikovanju jugoslavenskog identiteta. Heteropredodžba o Nijemcima u okviru jugoslavenskog imaginarija nije oblikovala samo stavove prema *Drugima*, već je utjecala i na oblikovanje odnosa među jugoslavenskim narodima.

Budući da je nastava povijesti u Jugoslaviji imala prije svega odgojnu ulogu, može se zaključiti da su predodžbe imale svrhu preodgoja jugoslavenskog naroda prema socijalističkom modelu. Na taj način uvodi se dominantan pristup u izgradnji auto- i heteropredodžbi u Jugoslaviji – kontrastiranje. Jugoslavija se u ovom periodu u autopredodžbama predstavlja kako zaštitnica svog naroda što joj je davalo pravo da oblikuje vrijednosni sud o Nijemcima kao vjekovnim neprijateljima.

Sadržaj u udžbenicima povijesti namijenjen je prenošenju informacija ciljanoj skupini čitatelja – učenicima viših razreda osnovne škole. Pri tome se predviđao utjecaj nastave povijesti na oblikovanje ličnosti i stavova učenika sukladno socijalističkom sustavu vrijednosti. Na temelju javnog diskursa o povijesti u Jugoslaviji, kao što su usredotočenost na ličnosti i događaje, a ne toliko na strukture i kontekste, razvija se teleološki pristup pri definiranju nacionalne povijesti. Taj pristup ukazuje na etnocentrizam zastupljen u javnom diskursu Jugoslavije, koji uvelike diktira koje i kakve predodžbe o Nijemcima su trebale biti zastupljene u sadržaju udžbenika povijesti. On propagira i nacionalno stereotipiziranje, na temelju kojeg se njemački narod rigidno i jednodimenzionalno vrednuje, što se zadržava sve do šezdesetih godina. U vremenskom period nakon šezdesetih pa sve do 1975. godine počinju se pojavljivati elementi ambivalentnog vrednovanja određenih njemačkih nacionalnih atribucija, pri čemu postepeno dolazi do redefiniranja njemačkih vrijednosnih atribucija unutar jugoslavenskog aksiološkog okvira. Ta pojava uzrokovana je sve užom suradnjom njemačkog i jugoslavenskog naroda, pri čemu se kod izgradnje stavova i predodžbi o Nijemcima više pažnje posvećuje neposrednom iskustvu. Nadalje, takvom zaokretu uvelike je pridonijela, u to vrijeme uvelike izražena, tendencija nacionalnog raslojavanja u prikazima naroda Jugoslavije. Odmicanjem od jugoslavenskog nacionalnog identiteta, u Hrvatskoj se primjećuje potreba za redefiniranjem vlastitog nacionalnog identiteta, pri čemu dolazi do propitivanja i promjene u načinu stvaranja i oblikovanja predodžbi. Zahvaljujući navedenim procesima dolazi do trajne promjene u načinu percipiranja njemačkog naroda, odnosno promjene mentalnih slika i asocijacija pri čemu se ukazuje na ljudsku raznolikost.

Popis izvora

Sovjetski udžbenici povijesti

Galkin, Aleksandr Abramovič. *Povijest novoga vijeka 1870. – 1918.* Zagreb: 1946.

_____ *Povijest novoga vijeka 1870. – 1918.* Zagreb: 1951.

Jefimov, Aleksej Vladimirovič. *Povijest novoga vijeka: od Francuske revolucije do Pariške komunne 1789. – 1870.* Zagreb: 1946.

_____ *Povijest novoga vijeka: od Francuske revolucije do Pariške komunne 1789. – 1870.* Zagreb: 1947.

Kosminski, Evgenij Aleksejevič. *Povijest srednjega vijeka.* Zagreb: 1946.

_____ *Povijest srednjega vijeka.* Zagreb: 1949.

Jugoslavenski udžbenici povijesti domaćih autora

Babić, Vladimir. *Povijest staroga vijeka za I. razred gimnazije i V. Razred sedmogodišnje škole.* Zagreb: 1948.

_____ *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije.* Zagreb: 1949.

_____ *Povijest za VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije.* Zagreb: 1950.

Čubelić, Tomo. *Povijest za VIII.razred osnovne škole: I. i II. dio.* Zagreb: 1956.

_____ *Povijest za VIII.razred osnovne škole: I. i II. dio.* Zagreb: 1960.

_____ *Povijest za VIII.razred osnovne škole: I. i II. dio.* Zagreb: 1962.

Despot, Miroslava. *Privreda Hrvatske XVII. – XIX. stoljeća.* Zagreb: 1957.

Drašković, Blagota, Goričan, Branko. *Povijest za osnovno opće obrazovanje odraslih.* Zagreb: 1970.

Drašković, Blagota, Makek, Ivo, Salzer, Olga. *Narodi u prostoru i vremenu 2: udžbenik povijesti za VI razred osnovne škole.* Zagreb: 1974.

Drašković, Blagota, Makek, Ivo. *Narodi u prostoru i vremenu 1: udžbenik povijesti za V. razred osnovne škole.* Zagreb: 1973.

Đuranović, Šarlota. *Opća povijest: od Pariške komunne do kraja Prvog svjetskog rata (1870. – 1918.).* Zagreb: 1954.

Đuranović, Šarlota, Žeželj Mirko. *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole.* Zagreb: 1966.

_____ *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole.* Zagreb: 1971.

_____ *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole.* Zagreb: 1974.

Gross, Mirjana. *Opća povijest: od engleske revolucije do propasti francuskog carstva (1640. – 1815.).* Zagreb: 1955.

Jelić, Ivan, Vukadinović, Radovan, Bilandžić, Dušan. *Narodi u prostoru i vremenu 4: udžbenik povijesti za VIII razred osnovne škole.* Zagreb: 1975.

Kargačin, Željka, Kaučić, Blaženka, Salzer, Olga. *Nastava povijesti u V. razredu osnovne škole.* Zagreb: 1978.

Ljubobratović, Borislav, Čeliković, Zvonimir. *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: 1951.

_____. *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: 1952.

_____. *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: 1952.

Lovrenčić, Rene. *Opća povijest: od Bečkog kongresa do Pariške komune (1851-1870)*. Zagreb: 1955.

_____. *Opća povijest: od Bečkog kongresa do Pariške komune (1851-1870)*. Zagreb: 1958.

Makek, Ivo. *Prošlost i sadašnjost 1: historija za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1964.

Mali, Karmen, Salzer, Olga. *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole*. Zagreb: 1957.

_____. *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*. Zagreb: 1952.

_____. *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*. Zagreb: 1954.

_____. *Prošlost i sadašnjost II. - za VI. razred osmogodišnje škole*. Zagreb: 1958.

Mali, Karmen. *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: 1955.

Pauš, Pavao. *Povijest staroga vijeka*. Zagreb: 1955.

Salzer, Olga, Lovrenčić, Rene. *Narodi u prostoru i vremenu 3: udžbenik povijesti za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: 1974.

Salzer, Olga. *Povijest za VII. razred narodne osmogodišnje škole i III. razred gimnazije*. Zagreb: 1955.

_____. *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: 1958.

_____. *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: 1959.

_____. *Prošlost i sadašnjost 2: udžbenik povijesti za VII razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1960.

_____. *Prošlost i sadašnjost 2: udžbenik povijesti za VII razred osnovne škole*. Zagreb: 1962.

_____. *Prošlost i sadašnjost 2: udžbenik povijesti za VII razred osnovne škole*. Zagreb: 1963.

_____. *Prošlost i sadašnjost 2: udžbenik povijesti za VII razred osnovne škole*. Zagreb: 1967.

_____. *Prošlost i sadašnjost 2: udžbenik povijesti za VII razred osnovne škole*. Zagreb: 1972.

Povijesne čitanke

Čubelić, Tomo. *Put slobodi: povijesna čitanka za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: 1959.

Drašković, Blagota, Makek, Ivo. *Narodi u prostoru i vremenu 1: povijesna čitanka za V. razred osnovne škole*. Zagreb: 1973.

_____ *Narodi u prostoru i vremenu 1: povijesna čitanka za V. razred osnovne škole*. Zagreb: 1976.

Drašković, Blagota, Makek, Ivo, Salzer, Olga. *Narodi u prostoru i vremenu 2: povijesna čitanka za VI razred osnovne škole*. Zagreb: 1974.

Kampuš, Ivan. *Stoljeća govore: crtice iz historije naroda Jugoslavije: historijska čitanka za VI razred osnovne škole*. Zagreb: 1961.

Kampuš, Ivan, Makek, Ivo. *Narodi u prostoru i vremenu 2: povijesna čitanka za VI razred osnovne škole*. Zagreb: 1974.

_____ *Narodi u prostoru i vremenu 2: povijesna čitanka za VI razred osnovne škole*. Zagreb: 1976.

_____ *Narodi u prostoru i vremenu 2: povijesna čitanka za VI razred osnovne škole*. Zagreb: 1979.

Makek, Ivo. *Put u prošlost: povijesna čitanka za III. razred narodne škole*. Zagreb: 1952.

Salzer, Olga. *Historijska čitanka: prošlost i sadašnjost 2: za VII razred osnovne škole*. Zagreb: 1963.

Salzer, Olga. *Navrelima prošlosti: historijska čitanka za VII razred osnovne škole*. Zagreb: 1962.

Šidak, Jaroslav. *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I*. Zagreb: 1952.

Žeželj, Mirko. *Narodi u prostoru i vremenu 4: povijesna čitanka za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: 1975.

_____ *Povijesna čitanka: prošlost i sadašnjost 3, za VIII razred osnovne škole*. Zagreb: 1970.

Priručnici za nastavnike

Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja Socijalističke Republike Hrvatske. *Audiovizualna sredstva u nastavi povijesti: priručnik za nastavnike*. Zagreb: 1972.

Dorofjev, Velimir. *Poznavanje društva: priručnik za nastavnike uz udžbenik Moja domovina 1 za IV razred osnovne škole*. Zagreb: 1964.

Popis literature

- Blažević, Zrinka. *Prevođenje povijesti: teorijski obrat i suvremena historijska znanost*. Zagreb, 2014.
- Dukić, Davor, Blažević, Zrinka, Plejić Poje, Lahorka, Brković Ivana (ur.). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb, 2009.
- Dukić, Davor. *Sultanova djeca: Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar, 2004.
- Fuček, Marko. „Konsolidacija jugoslavenskoga socijalizma kroz ideološke aparate države.“ *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014): 515-534.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Zagreb, 2003.
- Hirschi, Caspar. *Wettkampf der Nationen: Konstruktionen einer deutschen Ehrgemeinschaft an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Göttingen, 2005.
- Jakovina, Tvrtko. "Povijest 20. stoljeća u kurikulumu povijesti u Hrvatskoj." *Povijest u nastavi* 3, br. 1, Društvo za hrvatsku povjesnicu. Zagreb, (2004.): 68.-77.
- Koren, Snježana, "Školska povijest kao bojišnica." *Povijest u nastavi* 6, br. 2., Društvo za hrvatsku povjesnicu Zagreb, (2005.): 117.-143.
- _____. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb, 2012.
- Medved, Mladen. „Neuspjela transformacija“. *Pro tempore – časopis studenata povijesti* 5 (2008.): 50-69.
- Mijatović, Antun. „Pogled na hrvatsku pedagogiju na kraju stoljeća.“ *Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu* 142 (2001): 143-156.
- MZOŠ, Nastavni plan i program za osnovnu školu. 2006.
- Perkić, Sandra, Rendić-Miočević Ivo. „Istraživanje udžbenika povijesti kao znanstvena disciplina.“ *Radovi: razdio povijesnih znanosti* 26 (2001): 191-205.
- Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova: Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb, 2009.
- Pingel, Falk. *UNESCO vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*. Zagreb, 2000.
- Povijest u nastavi 18, br. 2, Društvo za hrvatsku povjesnicu Zagreb, 2011. 155.-331.
- Šiber, Ivan. *Osnove političke psihologije*. Zagreb, 1998.
- Vrbatić, Marija, *Nastava povijesti u teoriji i praksi*. Zagreb, 1968.
- Zarevski, Predrag. *Psihologija pamćenja i učenja*. Jastrebarsko, 2007.
- Životić, Miladin. *Aksiologija*. Zagreb, 1986.

Bilješke

Kontroverza 1918. i dalje

Raspad Austro-Ugarske Monarhije

Razgovori

Kritički osvrti

Istraživanja

Kontroverze

Pro Tempore 14

- 1 MZOŠ, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. (2006.), 284.
- 2 Zrinka Blažević, *Prevođenje povijesti – teorijski obrati i suvremena historiografska znanost* (Zagreb, 2014.), 127. – 139.
- 3 Mladen Medved, "Neuspjela transformacija", *Pro tempore - časopis studenata povijesti* 5 (2008): 50 – 69.
- 4 Vladimir Babić, *Povijest - za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (Zagreb, 1949.), 74.
- 5 Borislav Ljubobratović i Zvonimir Čeliković, *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (Zagreb, 1952.), 82.
- 6 Vladimir Babić, *Povijest staroga vijeka - za I. razred gimnazije i V. razred osnovne škole* (Zagreb, 1948.), 77.
- 7 Borislav Ljubobratović i Zvonimir Čeliković, *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (Zagreb, 1952.), 87.
- 8 Vladimir Babić, *Povijest staroga vijeka - za I. razred gimnazije i V. razred osnovne škole* (Zagreb, 1948.), 102.
- 9 Aleksandar Abramović Galkin et al., *Povijest novoga vijeka 1970.-1918.* (Zagreb, 1946.), 34.
- 10 Isto, str. 57.
- 11 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3 - udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 104.
- 12 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3 - udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 93.
- 13 Aleksandar Abramović Galkin et al, *Povijest novoga vijeka 1870. – 1918.* (Zagreb, 1951.), 63.
- 14 Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)* (Zagreb, 2012.), 131.
- 15 Stefano Petrungero, *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.* (Zagreb, 2009.), 79.
- 16 Olga Salzer, *Prošlost i sadašnjost 2 - udžbenik povijesti za VII razred osnovne škole* (Zagreb, 1963.), 87.
- 17 Isto, 88.
- 18 A. V. Jefimov, *Povijest novoga vijeka - od francuske revolucije do Pariške komune 1798.-1870.*, (Zagreb, 1947.), 54.
- 19 A. V. Jefimov, *Povijest novoga vijeka - od francuske revolucije do Pariške komune 1798.-1870.*, (Zagreb, 1947.), 92.
- 20 Aleksandar Abramović Galkin et al, *Povijest novoga vijeka 1870. – 1918.* (Zagreb, 1951.), 47.
- 21 E. A. Kosminski, *Povijest srednjega vijeka* (Zagreb, 1946.), 83.
- 22 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3 – udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 63.
- 23 Rene Lovrenčić, *Opća povijest – od bečkog kongresa do Pariške komune (1851-1870)* (Zagreb, 1955.), 71.
- 24 Davor Dukić et al., *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju* (Zagreb, 2009.), 166.
- 25 Isto, 110.
- 26 Davor Dukić, *Sultanova djeca* (Zadar, 2004.), 3.
- 27 Rene Lovrenčić, *Opća povijest – od bečkog kongresa do Pariške komune (1851-1870)* (Zagreb, 1955.), 75.
- 28 Joep Leerssen, "Retorika nacionalnog karaktera", u: Dukić, Blažević, Plejić Poje i Brković, *Kako vidimo strane zemlje: uvodu i magologiju* (Zagreb, 2009.), 105.
- 29 Isto, 112.
- 30 Isto, 114.
- 31 Vladimir Babić, *Povijest staroga vijeka – za I. razred gimnazije i V. Razred osnovne škole.* (Zagreb, 1948.), 56.
- 32 Isto, 58.
- 33 Vladimir Babić, *Povijest staroga vijeka – za I. razred gimnazije i V. Razred osnovne škole.* (Zagreb, 1948.), 57.
- 34 Borislav Ljubobratović i Zvonimir Čeliković, *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (Zagreb, 1952.), 146.
- 35 Borislav Ljubobratović i Zvonimir Čeliković, *Povijest za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (Zagreb, 1952.), 152.
- 36 Isto, 153.
- 37 E. A. Kosminski, *Povijest srednjega vijeka* (Zagreb, 1946.), 42.
- 38 Karmen Mali i Olga Salzer, *Prošlost i sadašnjost II. – za VI. razred osmogodišnje škole* (Zagreb: 1958.), 61
- 39 Karmen Mali i Olga Salzer, *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole* (Zagreb, 1957.), 192.
- 40 E. A. Kosminski, *Povijest srednjega vijeka* (Zagreb, 1946.), 87.
- 41 Isto, 89.
- 42 E. A. Kosminski, *Povijest srednjega vijeka* (Zagreb, 1946.), 90.
- 43 Karmen Mali i Olga Salzer, *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole* (Zagreb, 1957.), 191.
- 44 E. A. Kosminski, *Povijest srednjega vijeka* (Zagreb, 1946.), 92.
- 45 E. A. Kosminski, *Povijest srednjega vijeka* (Zagreb, 1946.), 92.
- 46 Isto, 89.
- 47 Isto, 102.
- 48 Aleksandr Abramović Galkin, *Povijest novoga vijeka 1870. – 1918.* (Zagreb, 1951.), 69.
- 49 Isto, 70.
- 50 Isto, 71.
- 51 Aleksandr Abramović Galkin, *Povijest novoga vijeka 1870. – 1918.* (Zagreb, 1951.), 72.
- 52 Šarlota Đuranović, *Opća povijest: od Pariške komune do kraja Prvog svjetskog rata (1870. - 1918.)*. (Zagreb, 1954.), 28.
- 53 Aleksandr Abramović Galkin, *Povijest novoga vijeka 1870. – 1918.* (Zagreb, 1951.), 75.
- 54 Isto, 91.
- 55 Isto, 34.
- 56 Šarlota Đuranović, *Opća povijest: od Pariške komune do kraja Prvog svjetskog rata (1870. - 1918.)* (Zagreb, 1954.), 11.
- 57 Isto, 13.
- 58 Isto, 18.
- 59 Olga Salzer, *Povijest za VII.razred narodne osmogodišnje škole i III. razred gimnazije.* (Zagreb, 1955.), 69.
- 60 Isto, 67.
- 61 Isto, 62.
- 62 Olga Salzer, *Povijest za VII. razred narodne osmogodišnje škole i III.razred gimnazije* (Zagreb, 1955.), 97.
- 63 Isto, 97.

- 64 Isto, 99.
- 65 Aleksandr Abramović Galkin, *Povijest novoga vijeka 1870. - 1918.* (Zagreb, 1951.), 21.
- 66 Aleksandr Abramović Galkin, *Povijest novoga vijeka 1870. - 1918.* (Zagreb, 1951.), 23.
- 67 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 64.
- 68 Isto, 65.
- 69 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 67.
- 70 Isto, 69.
- 71 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 90.
- 72 Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji* (Zagreb, 2012.), 223.
- 73 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 94.
- 74 Šarlota Đuranović i Mirko Žeželj, *Prošlost i sadašnjost 3: udžbenik historije za VIII razred osnovne škole* (Zagreb, 1966.), 95.
- 75 Isto, 99.
- 76 Isto, 99.
- 77 Isto, 104.

Images of Germans in Croatian History Textbooks from 1945 to 1975

Summary

The notions about Germans played a key role in the constitution of the Yugoslav peoples' imagery. The careful formulation of these images in elementary students' history textbooks from 1945 to 1975 formed mental images, value judgments, and partly molded Yugoslav identity. The analysis of auto-representation and hetero-representation in history textbooks uncovers how the *Other Nations* and the *Self-image* in Yugoslavia were perceived. By examining the appearance of the German people as historical agents in the textbook narrative in a certain historical period, the diversity of the concepts, stereotypes and mental images becomes apparent. The students are the target audience of textbooks and elements of texts that have played a role in shaping their attitudes can easily be identified. In particular, authors often use the notions about Germans as a starting point in setting up standards for value judgment. The impact of the above-mentioned ideas on the students was long-lasting and profoundly shaped attitudes of entire generations. Both the textbook content and their personal experience helped to shape the attitude towards Germans; a gradual change of perspective in the portrayal of Germans can also be detected. The development of personal identity in Yugoslavia was often based on contrasting with German people, so necessary attributes that served as the foundation of Yugoslav imagination were emphasized. The history textbook analysis has shown a predominantly negative attitude towards Germans accompanied by attributions taught in schools from 1945 to 1965. In the mid-sixties in Yugoslavia there was a change in the attribution and the notions about Germans slowly moved away from the rigid value judgments from the earlier years. Thus, the notions about Germans in history textbooks changed and the value judgments are redefined and reevaluated. This process leads to a permanent change of Yugoslavian attitude towards the Germans.

Key words:

images, Yugoslavia, Germans, history textbooks

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIV, broj 14, 2019.

Glavni i odgovorni urednik
Mihaela Marić

Zamjenik glavnog urednika
Saša Vuković

Uredništvo
Matea Altić, Ivan Grkeš, Marta Janković,
Mario Katić, Igor Krnjeta, Mihaela Marić,
Petar Plastić, Saša Vuković

Urednici pripravnici
Andrija Banović, Alen Obrazović,
Alen Okreša

Redakcija
Matea Altić, Andrija Banović, Ivan Grkeš,
Marta Janković, Mario Katić, Igor Krnjeta,
Mihaela Marić, Alen Obrazović, Alen Okreša,
Petar Plastić, Saša Vuković

Tajnik uredništva
Petar Plastić

Recenzenti
dr. sc. Miroslav Bertoša
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Branimir Janković
Marko Lovrić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Josip Mihaljević
dr. sc. Jasmina Osterman
dr. sc. Martin Previšić
Filip Šimetin Šegvić, asist.
dr. sc. Ivica Šute

Lektura i korektura
Franka Belović, Danijel Blazsetin, Lucijan
Borić, Paula Bradić, Katarina Cukovečki,
Paula Fajt, Tanja Jelinić, Ivana Kovačić,
Ema Maglić, Mateja Papić, Borna Treska

Oblikovanje
Tomislav Vlanić

Prijevod s engleskog jezika
Mateo Gospić, Paula Fajt, Alen Obrazović

Izdavač
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb

Tisak
Tiskara Zelina d.d.

Naklada
Tiskano u 150 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima
izražavaju isključivo stavove i mišljenja
autora i ne predstavljaju nužno stavove i
mišljenja uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Centar za komparativnohistorijske i
interkulturne studije Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb
(za: Uredništvo Pro tempore),
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Kontakt
pt.urednistvo@gmail.com